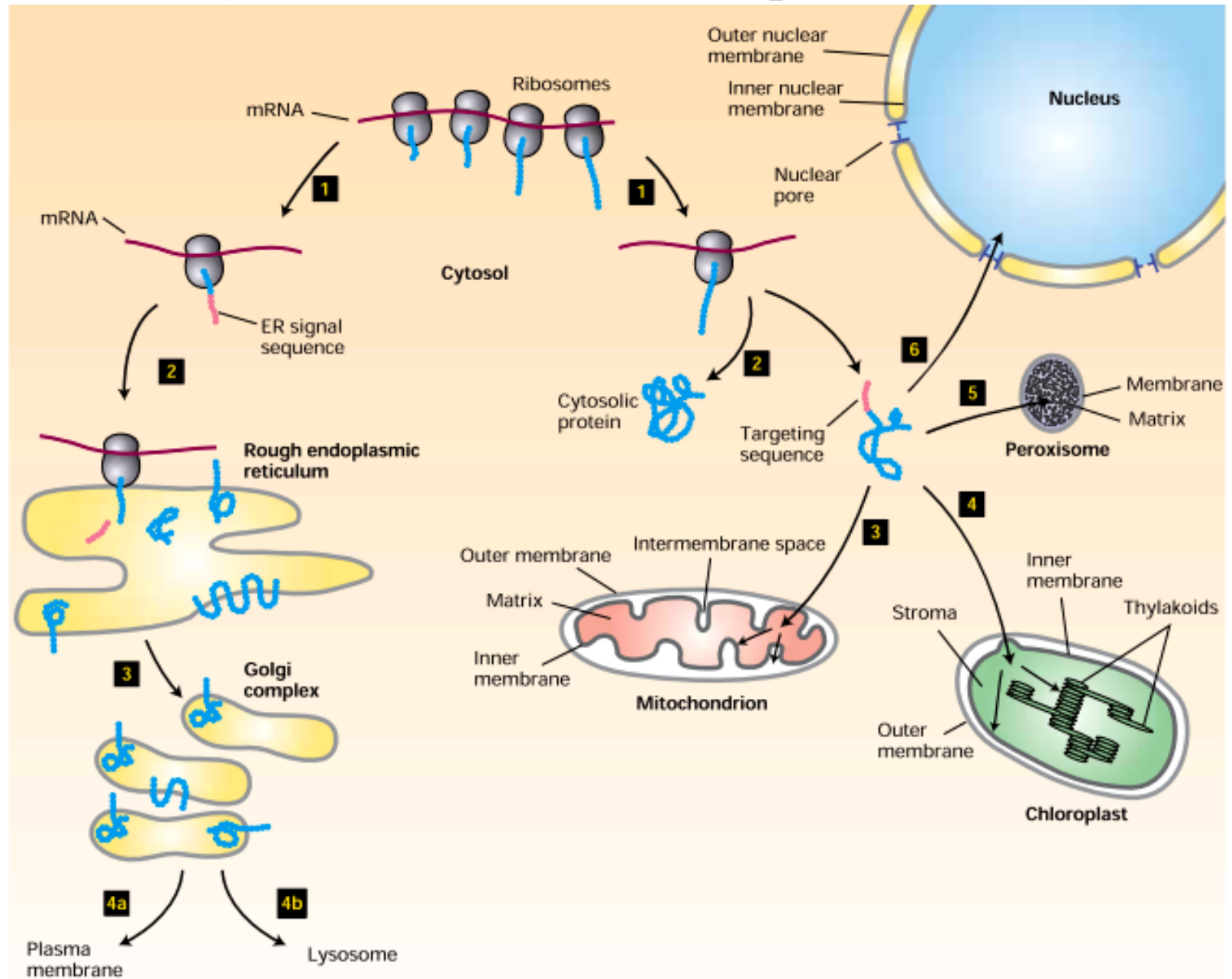

Transzportfolyamatok a sejtben I.

2016. március 10.

Lippai Mónika

Az eukarióta sejt belső terei... és a kompartmentalizáció ára

SECRETORY PATHWAY

A riboszómán szintetizálódó fehérje sorsa:

- Marad a citoplazmában
- A sejtmagba importálódik
- Sejtszervecskébe szállítódik
  - mitokondriumokba
  - kloroplasztokba
  - peroxiszómákba
- Az endoplazmatikus retikulumba jut (szekréciós út)

Topológiaiailag ekvivalens és nem-ekvivalens terek a sejtben

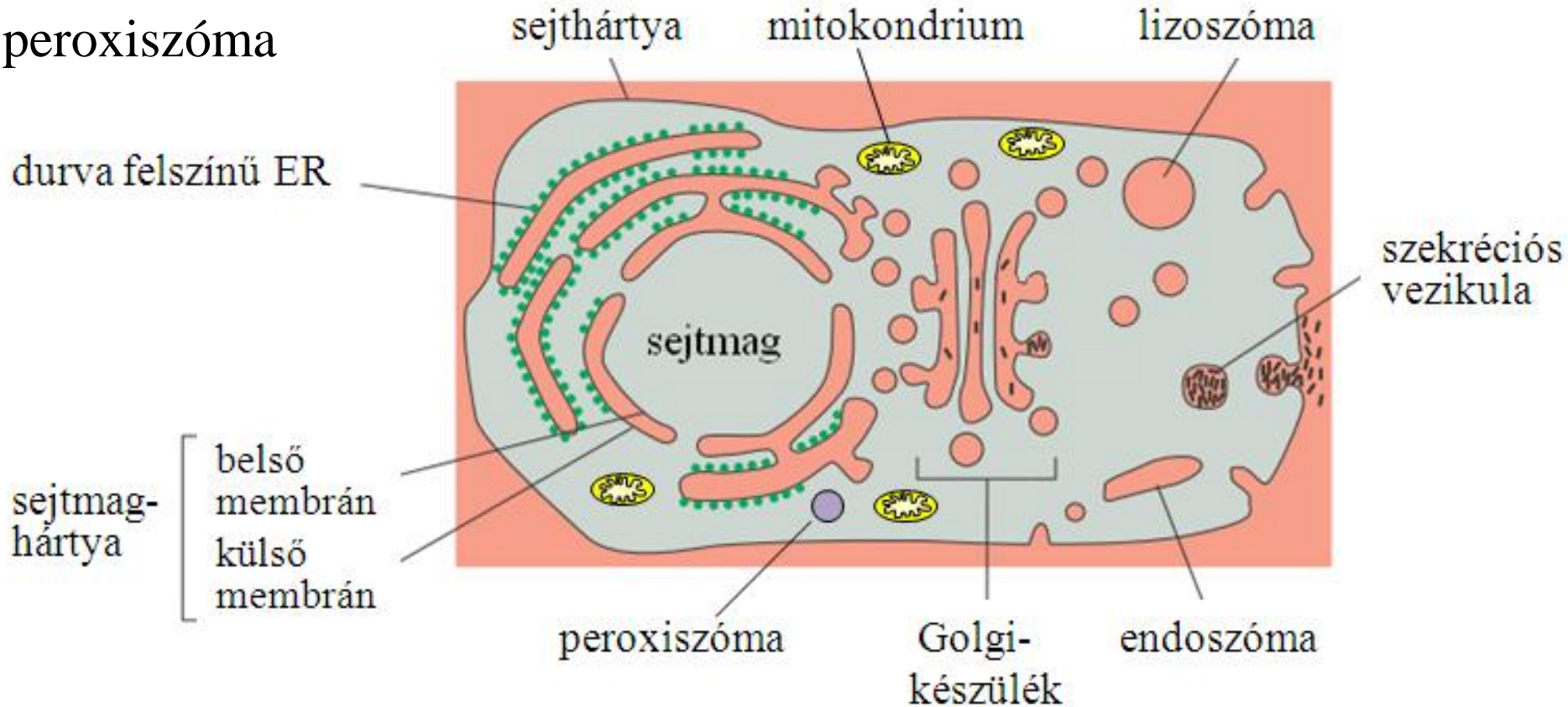
sejtmag – citoplazma

szekréciós-endocitotikus folyamatokban résztvevő terek

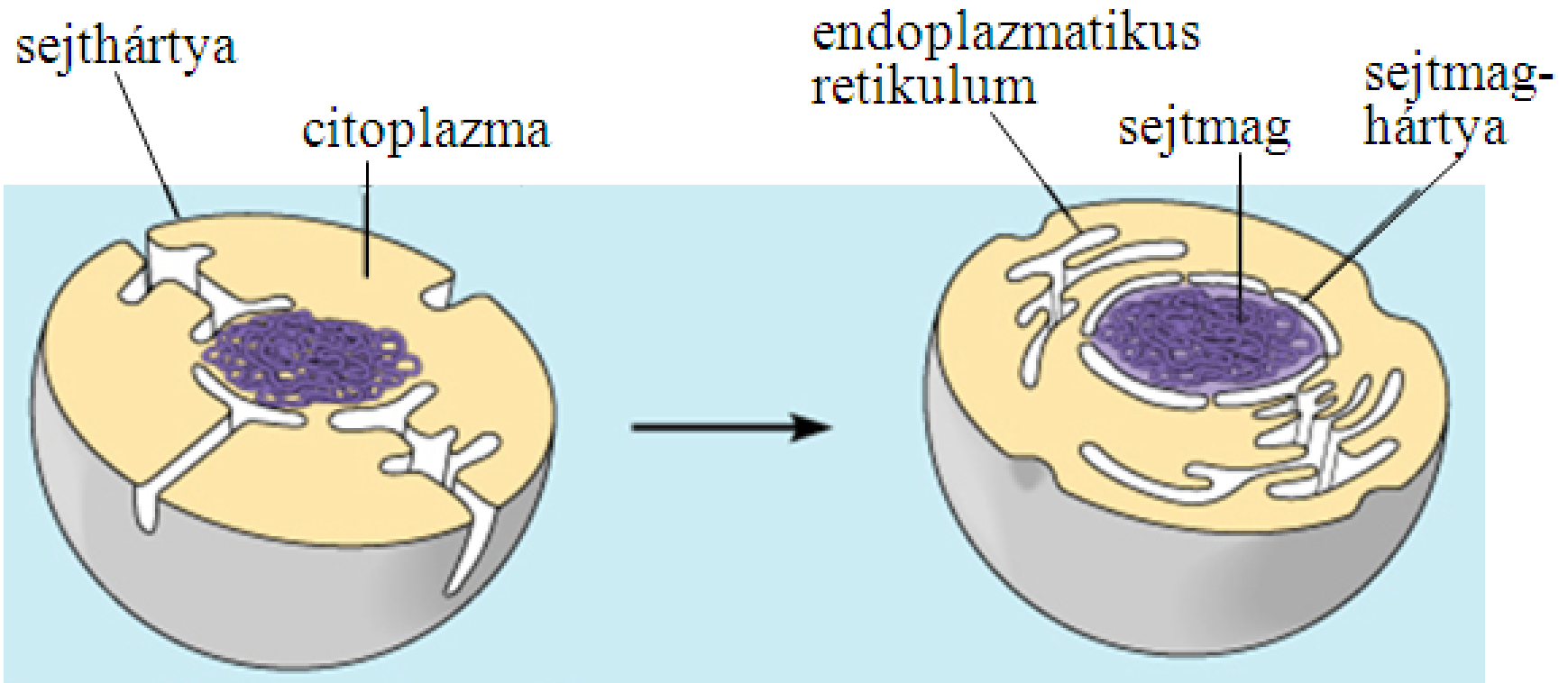
mitokondriumok

kloroplasztiszok

peroxiszóma

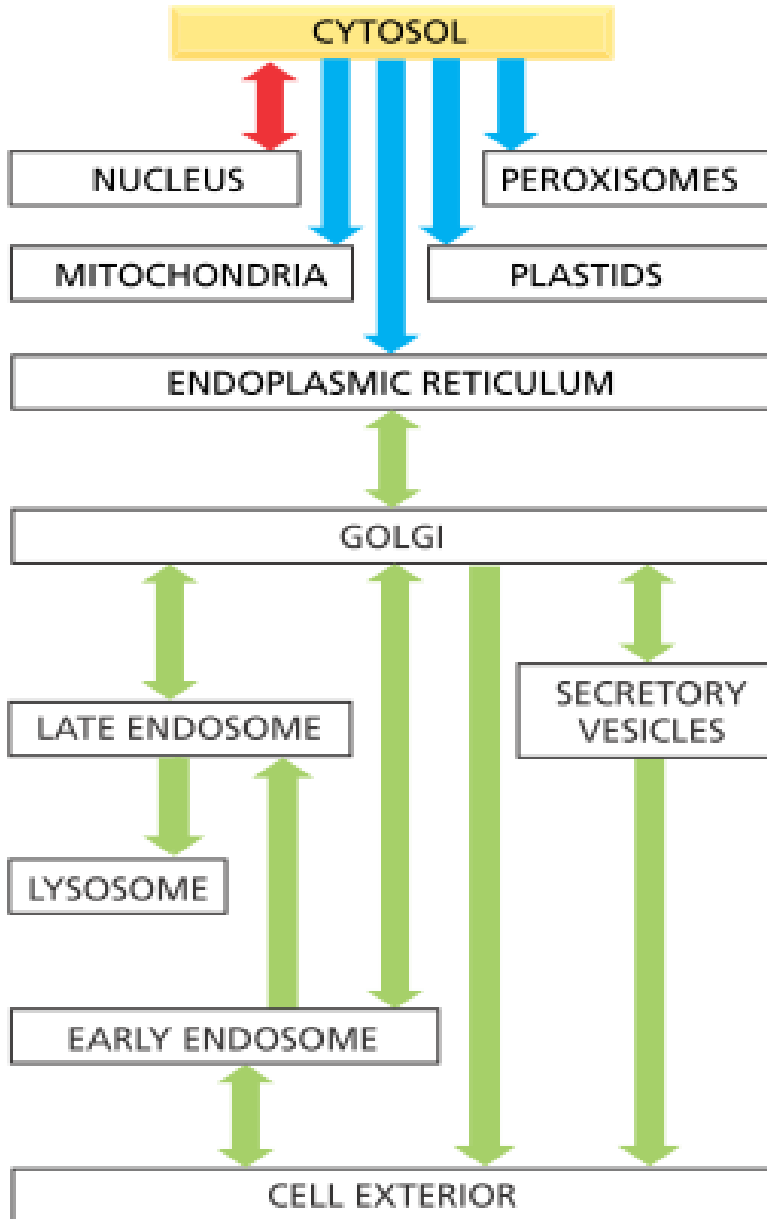
Evolúciós magyarázat: az endomembrán rendszer eredete

ősi prokarióta

**sejt maghártyával
és belső membrán-
rendszerrel**

A fehérjeforgalom áttekintő térképe

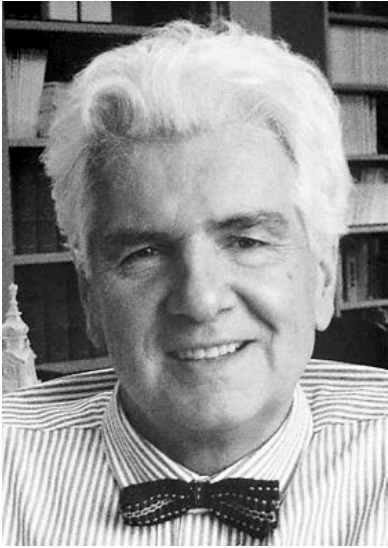

„gated” (kapuzó) transzport:
vizes póruson keresztül –
ekvivalens terek között!

Transzmembrán transzport:
integráns fehérje-transzlokátor
által alkotott csatornán
keresztül

Vezikuláris transzport:
membrán-határolt vezikulákba
csomagolva – ekvivalens terek
között!

A protein-szortírozás (sorting) felfedezője

Élettani és orvosi Nobel-díj, 1999

"for the discovery that proteins have intrinsic signals that govern their transport and localization in the cell".

A molekuláris sejtbiológia módszereinek egyik kidolgozója, a **szignálemélet** megalapozója

Günter Blobel

- A fehérje integráns részét képező **szignálpeptidek** biztosítják a megfelelő sejtszervecskébe jutást
- Létezik olyan **szállítóapparátus**, amely felismeri ezt a jelet, és biztosítja a célbaérést.

A sejtmagi transzportfolyamatok

Sejtmagi transzport

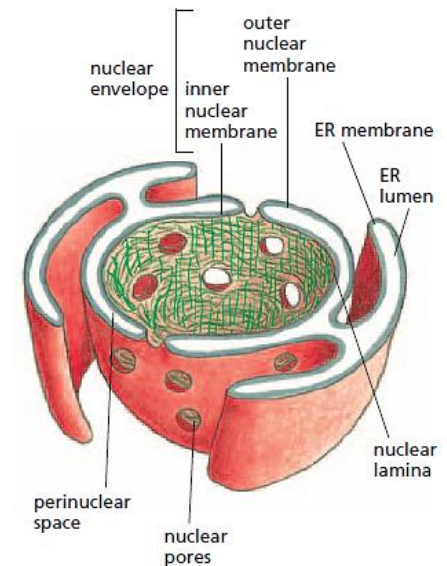
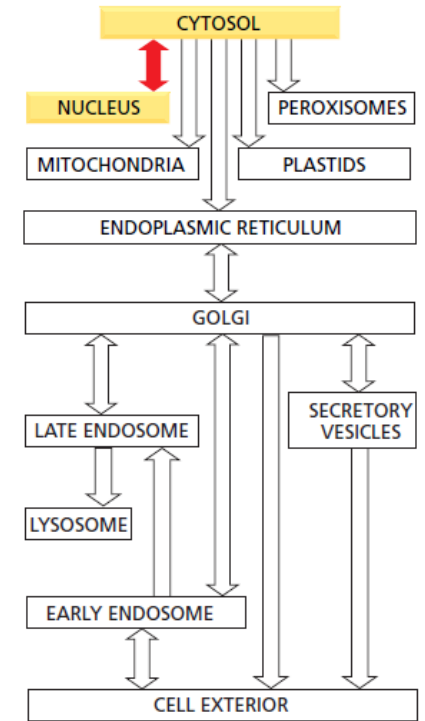
-Mely molekulák közlekednek a sejtmag és a citoplazma között?

-Milyen struktúrán keresztül?

-Mi biztosítja a szelektivitást (szignál, receptor)?

-Mi biztosítja a transzport irányát?

Mi szolgáltatja az energiát?

Mely molekulák közlekednek a sejtmag és a citoplazma között?

citoplazma → sejtmag:

fehérjék:

hisztonok

DNS/RNS polimerázok

génszabályozó fehérjék

RNS-processzáló fehérjék

riboszómafehérjék

nukleinsavak:

snRNS-ek (snRNP-kben),

vírusgenom

sejtmag → citoplazma :

fehérjék:

riboszóma-alegységek

ingázó fehérjék

nukleinsavak:

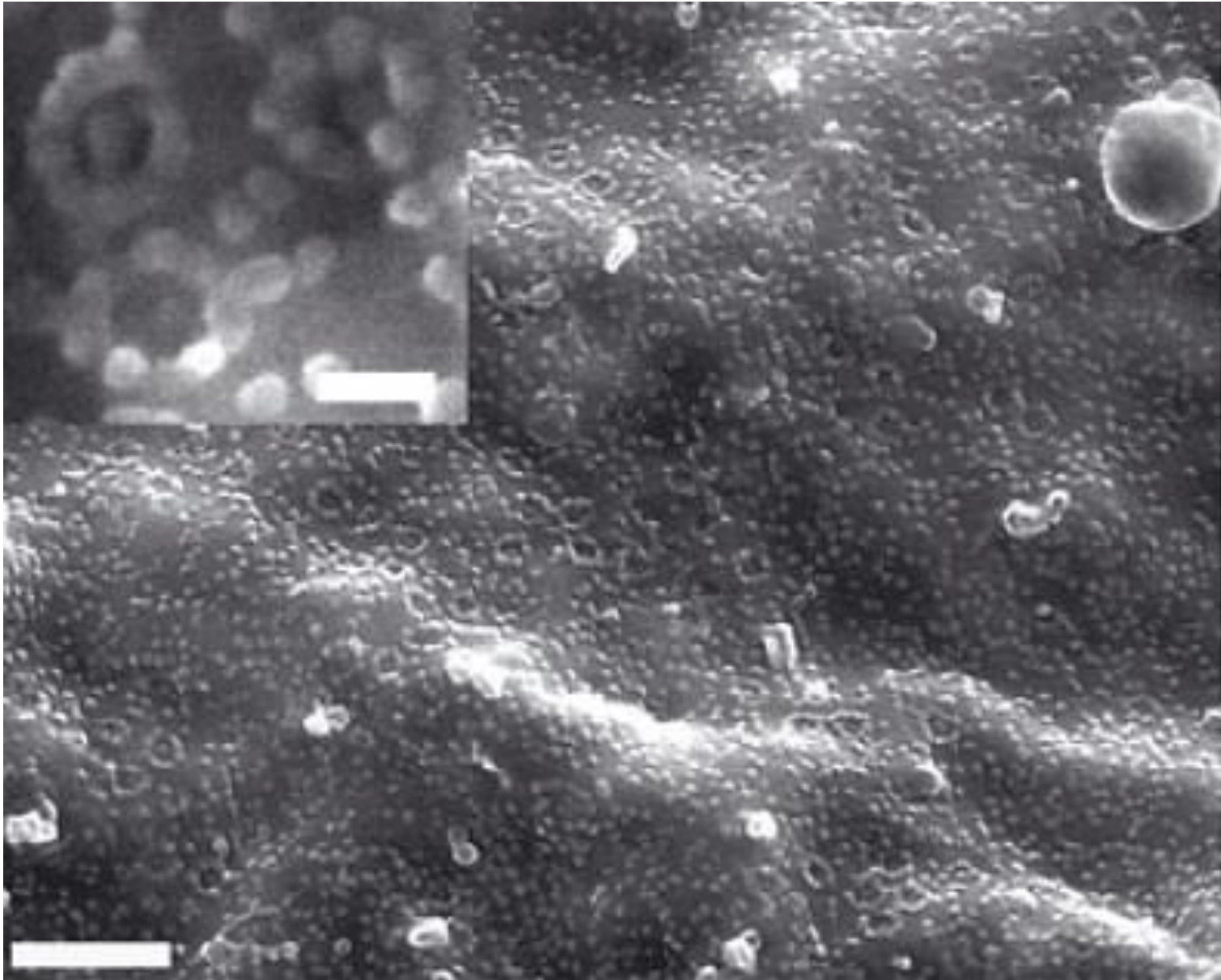
mRNS,

tRNS,(rRNS)

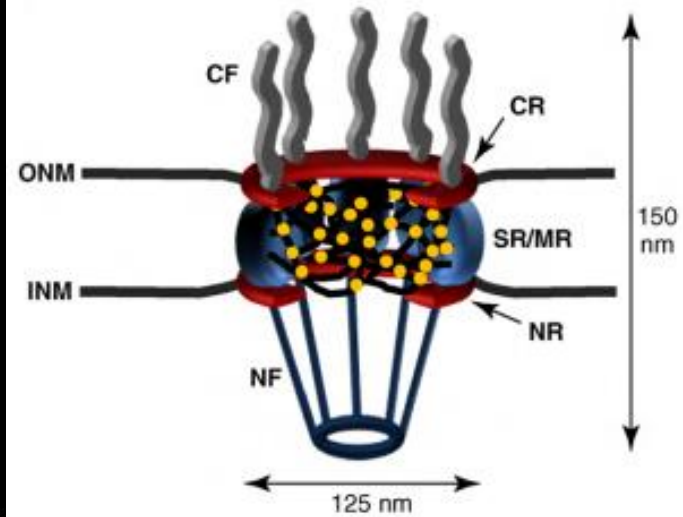
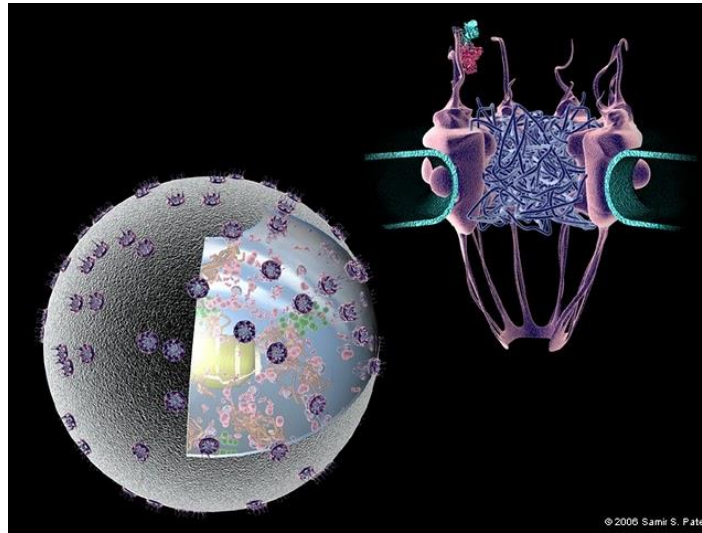
snRNS, miRNS

vírusgenom

Milyen struktúrán keresztül zajlik a sejtmagi transzport?

Néhány adat:

- 125000 kDa = ~ 30 x riboszóma mérete
- ~30 különböző alegység - nucleoporinok, de többszörös kópiában
- átlagosan 3000-4000 db egy emlős sejt maghártyájában
- 500 makromolekula/sec egy NPC-n keresztül
- Egyszerre mindkét irányban folyhat transzport
- Dinamikusan változó pórusméret: ~9-30 nm

A nukleáris pórus komplex (NPC) szerkezete I

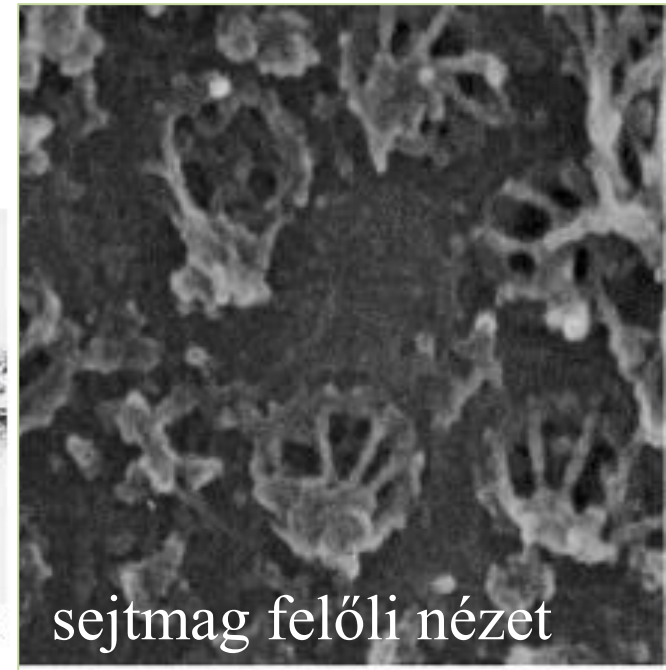
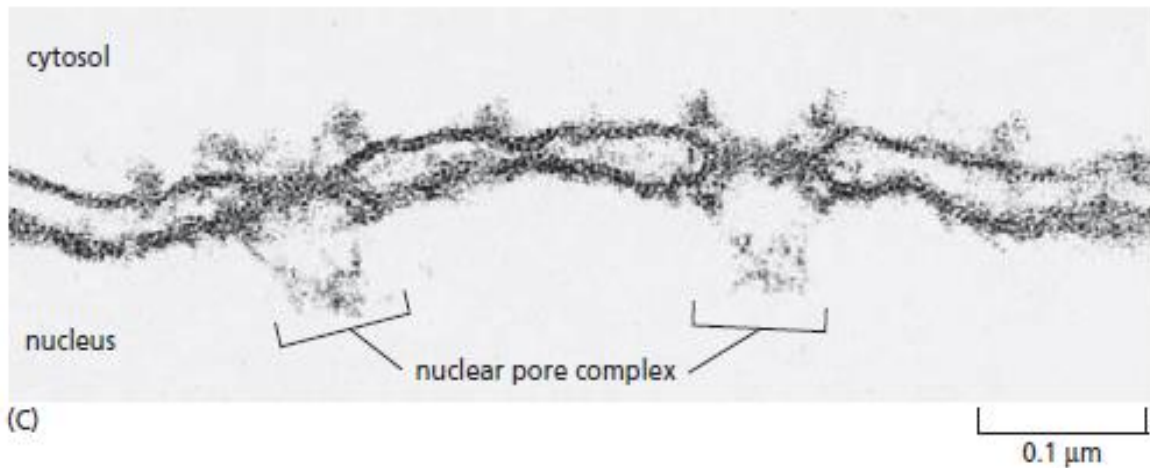
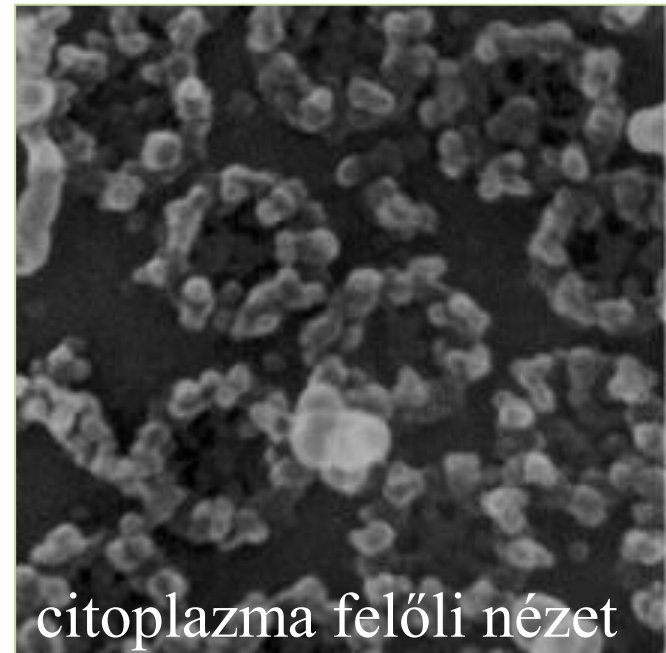
- oktagonális szimmetria

- felépítés:

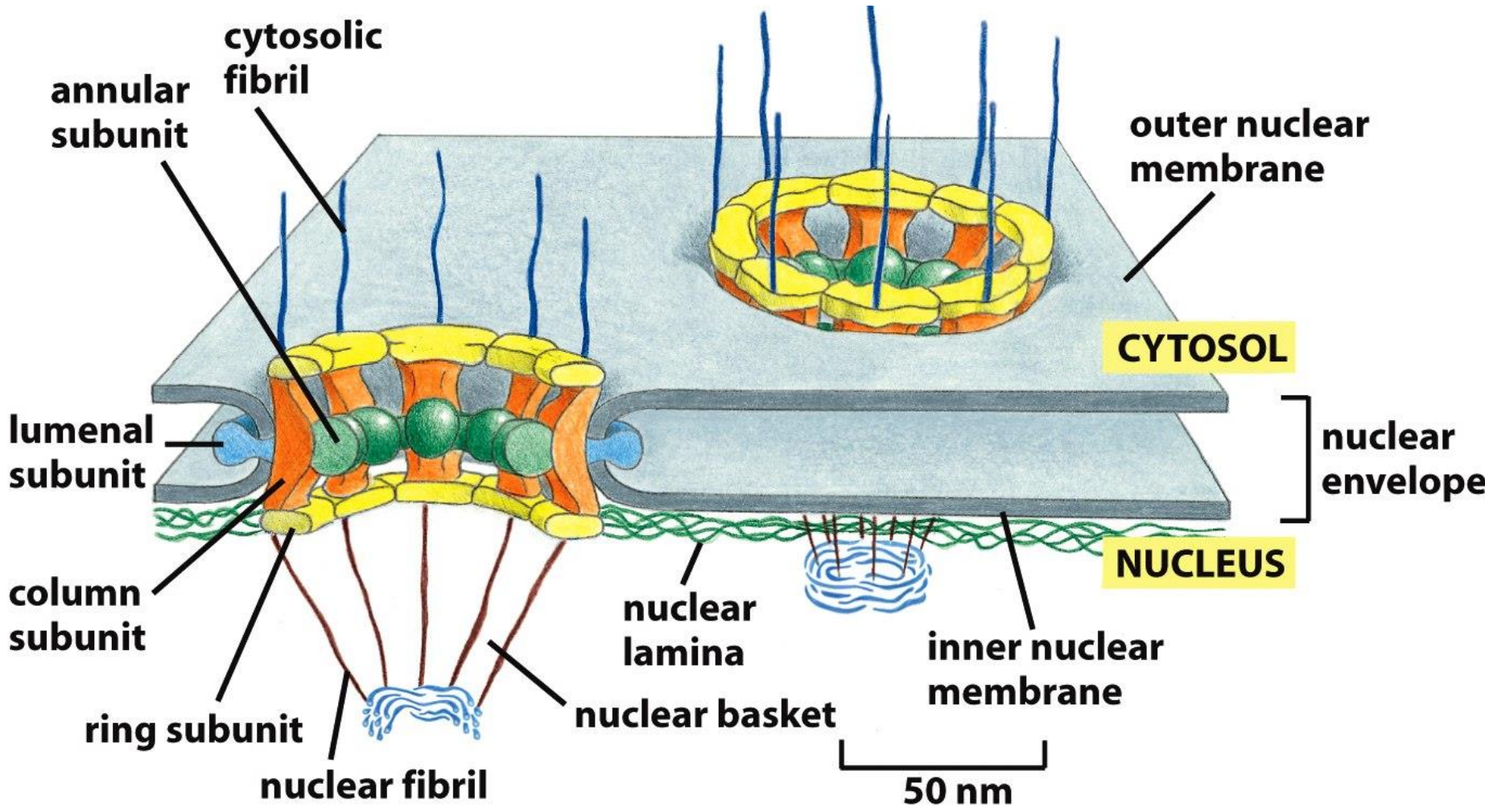
gyűrűk és küllők

citoplazmatikus fibrillumok

sejtmagi oldal: kosárszerű háló

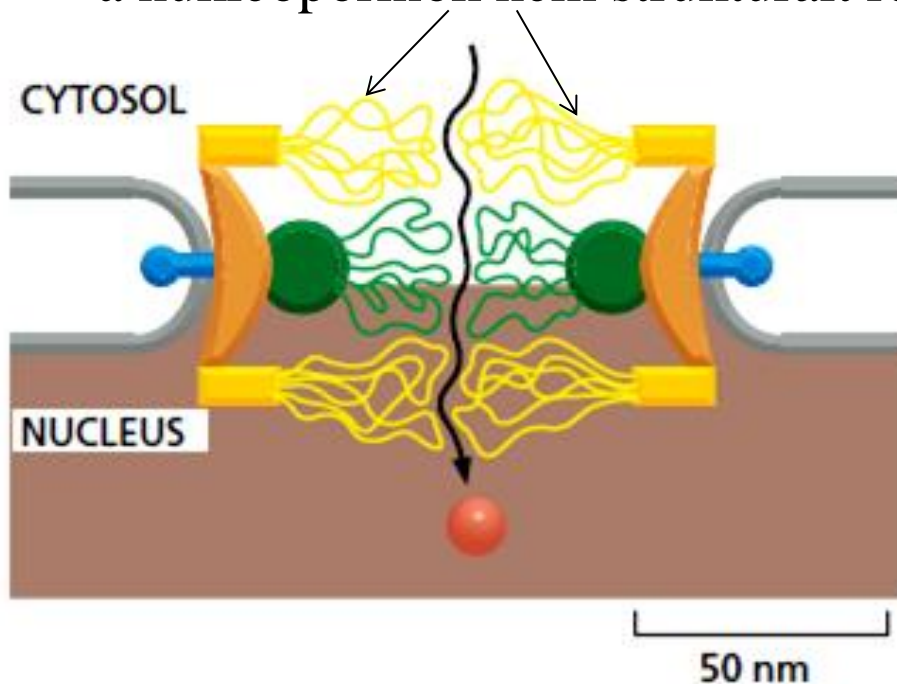
A nukleáris pórus komplex (NPC) szerkezete II

Hogyan juthatnak át a makromolekulák az NPC-n?

- kisméretű molekulák passzív diffúzióval
  - < 5 kDa: szabadon átjárható az NPC
  - 5 kDa < 60 kDa: mérettől függően egyre lassabban
- nagyméretű molekulák (100-200 kDa) aktív transzporttal, receptorok segítségével

Fenilalaninban és glicinben gazdag (FG-) régiók a nukleoporinok nem strukturált részein

size of molecules that enter nucleus by free diffusion

size of macromolecules that enter nucleus by active transport

Milyen szignál, receptor biztosítja a szelektivitást? Mi biztosítja a transzport irányát?
Mi szolgáltatja az energiát?

A sejtmagba irányított fehérjék nukleáris lokalizációs szignált (NLS) tartalmaznak

Az NLS bárhol lehet a fehérjén belül. Jelenléte szükséges...

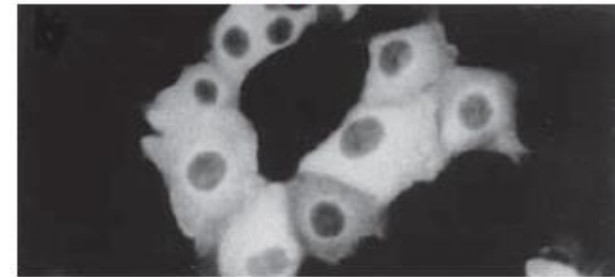
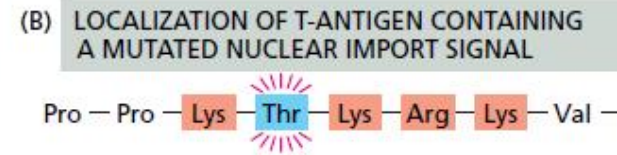
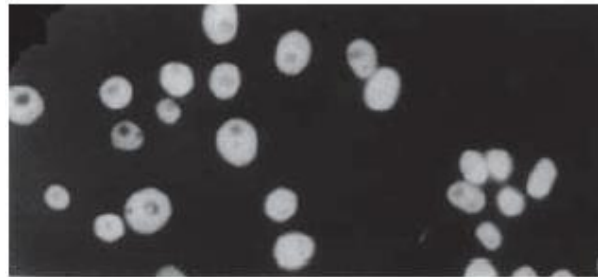
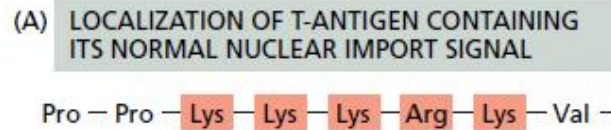
Typical NLSs

Monopartite NLS (SV40 large-T antigen)

PKKKRKV

Bipartite NLS (nucleoplasmin)

KRPAATKKAGQAKKKL

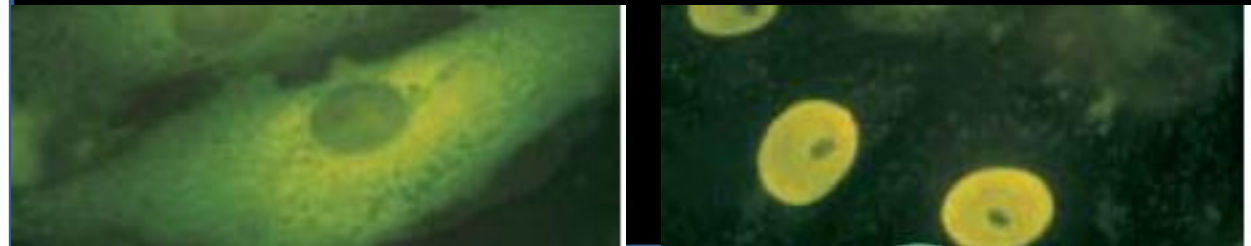
Alberts: Molecular Biology of the Cell, 2008

Az első NLS felfedezése:

az SV40 vírus mutáns “large T antigén”-je nem került be a sejtmagba

és elégséges a sejtmagba jutáshoz.

Fusion of a nuclear localization signal (NLS) to a cytoplasmic protein causes the protein to enter the cell nucleus.

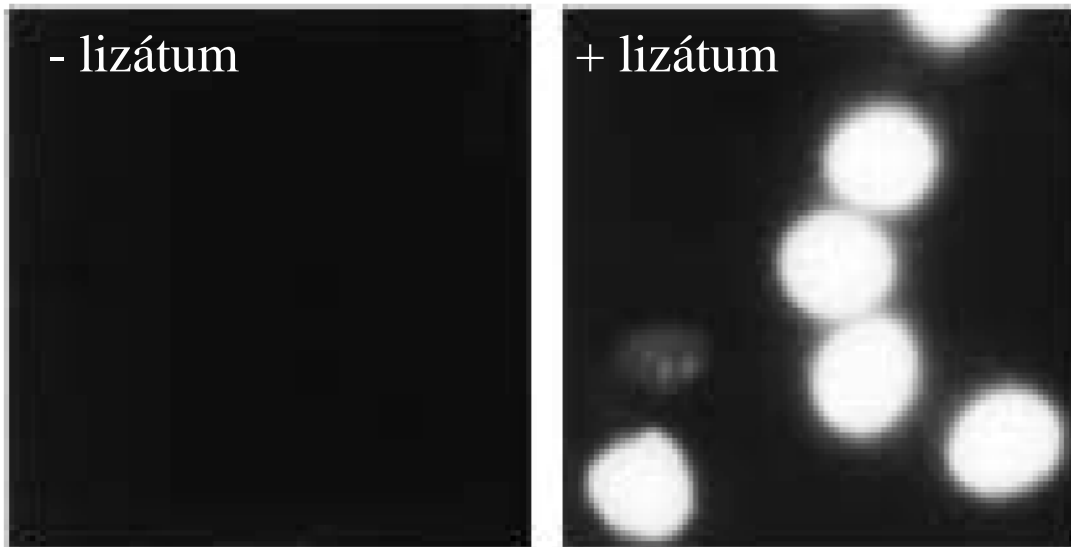
Lodish: Molecular Cell Biology, 2003

Milyen citoplazma-komponensek szükségesek az NLS-tartalmú fehérjék sejtmagi importjához?

-HeLa sejteket digitoninnal permeabilizáltak, így a plazmamembrán átjárható lesz, míg a sejtmaghártya és az NPC intakt marad.

-SV40 “large T antigén”-ből származó NLS-peptidet fluoreszcens festékkel jelöltek, és a permeabilizált sejteket ezzel és különböző összetételű citoszol-lizátummal inkubálták (1993).

Ha a lizátumban jelen voltak az importhoz szükséges komponensek:

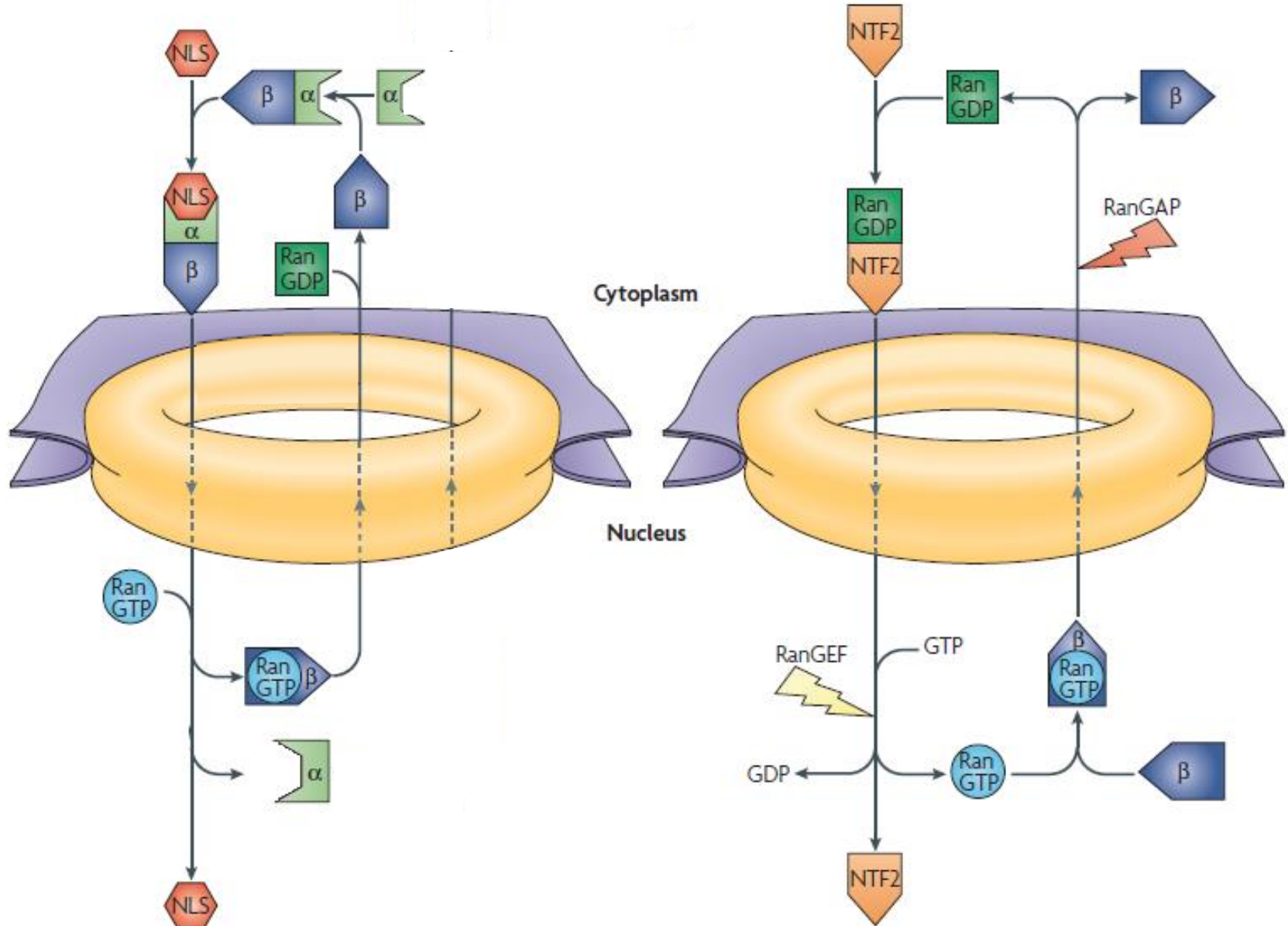
Négy fehérjét izoláltak:

- importin α
- importin β
- Ran
- NTF2

Az azonosított komponensek jellemzői

- **importin α** : ez a molekula képes kötni a klasszikus NLS-t hordozó fehérjét - adaptor funkció. Importin β hiányában csökken az affinitása a cargóhoz.
- **importin β** : köti az importin α -t, és felismeri az FG-nukleoporinokat (és egyes struktúr nukleoporinokat is). Ha RanGTP kapcsolódik hozzá, elengedi az importin α -cargó komplexet.
- **Ran**: monomer GTP-áz (kis G-fehérje). A RanGAP (GTPase activating protein) hatására a kötött GTP-t GDP-vé hidrolizálja. A RanGEF (guanine exchange factor) hatására pedig elengedi a kötött GDP-t és GTP-t köt helyette.
- **NTF2**: Specifikusan a RanGDP-t kötő transzport fehérje, szintén FG-nukleoporinok segítségével közlekedik.

A klasszikus sejtmagi import folyamata

Sejtmagi transzport folyamatok: A RanGTP/RanGDP grádiens szerepe

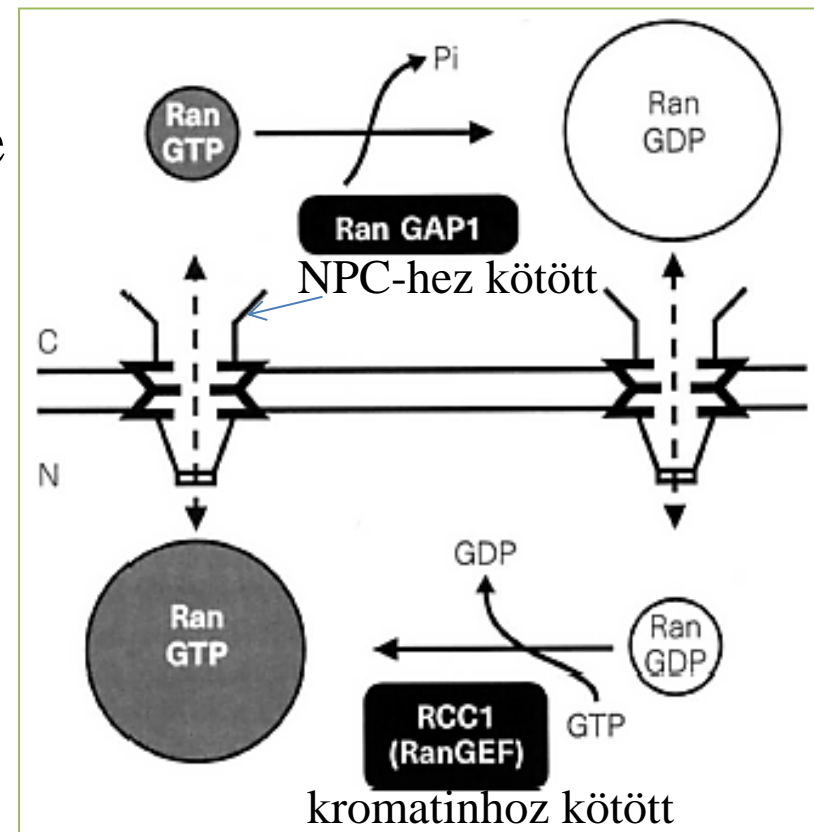
- Az importin komplex az FG-régiókhöz kapcsolódva közlekedik a pórus belsejében. A mozgásnak nincs irányultsága, és nem energiafüggő.

- A cargo transzportjának iránya attól függ, hogy a komplex hol találkozik RanGDP-vel illetve RanGTP-vel.

- Az NPC sejtmagi oldalán a RanGTP, a citoplazma felé néző oldalán a RanGDP koncentrációja magas.

- A RanGDP/RanGTP grádiens a sejtmagi lokalizációjú RanGEF és a citoplazmatikus RanGAP hozza létre.

- A sejtmagi transzportnak ez a fázisa (a GDP-GTP-csere) energiafüggő!

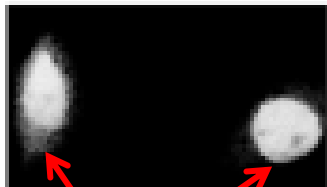
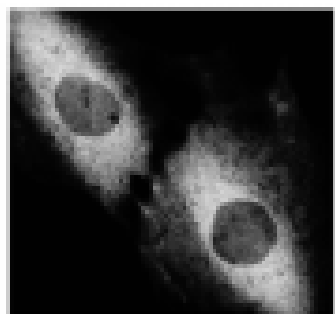
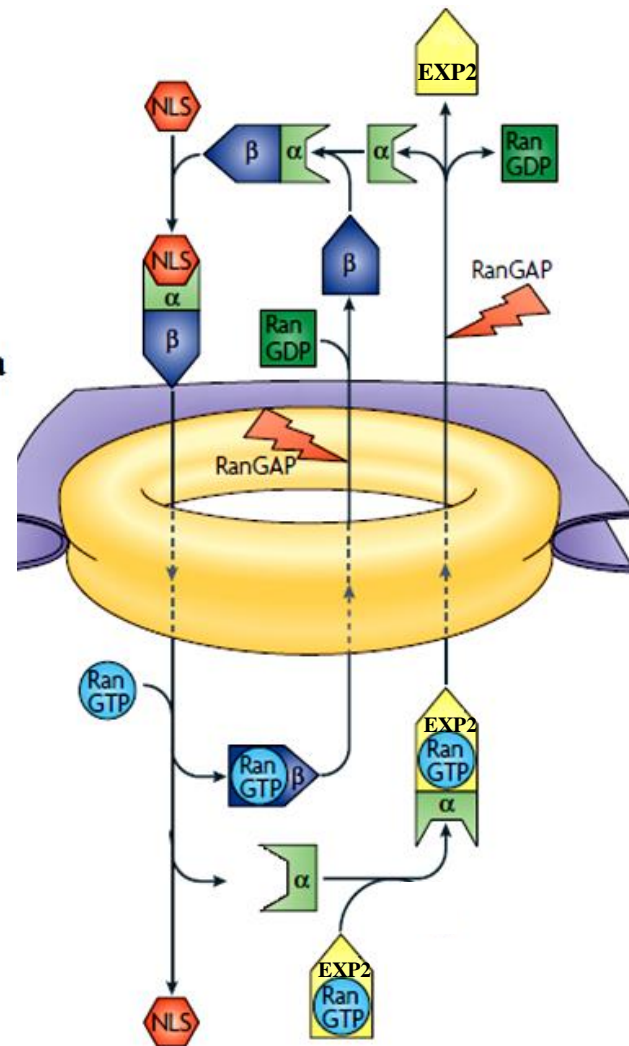
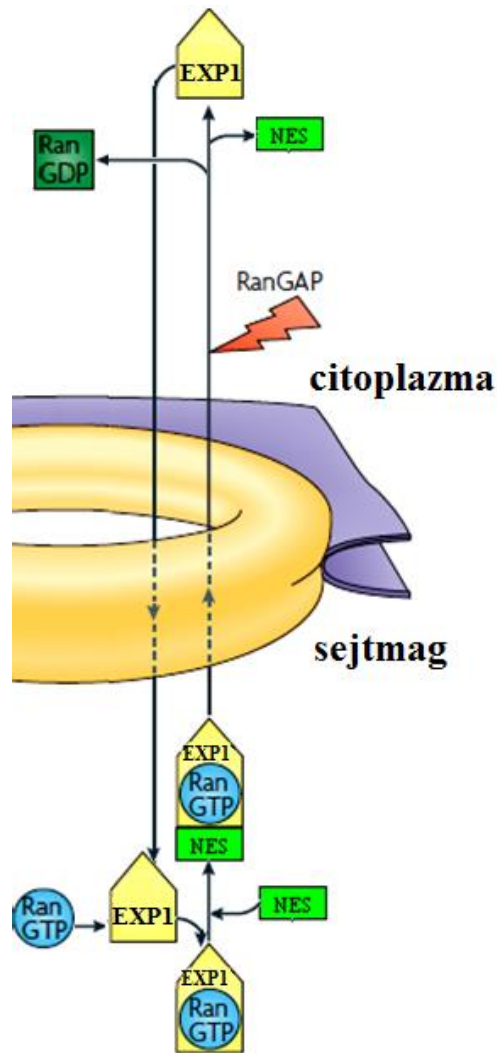
A klasszikus sejmagi export folyamata

Később kiderült, hogy a magból újra kijutó fehérjék egy része konzervált, leucinban gazdag nukleáris export szignált (NES) tartalmaz.

Dsk-1 (308-320)	SL EGAV SEI SL RD
MAPKK (32-44)	AL QKKL EEL EL DE
PKI α (37-46)	L ALKL AGL DI
Rev (73-83)	L QL PPL ERL TL

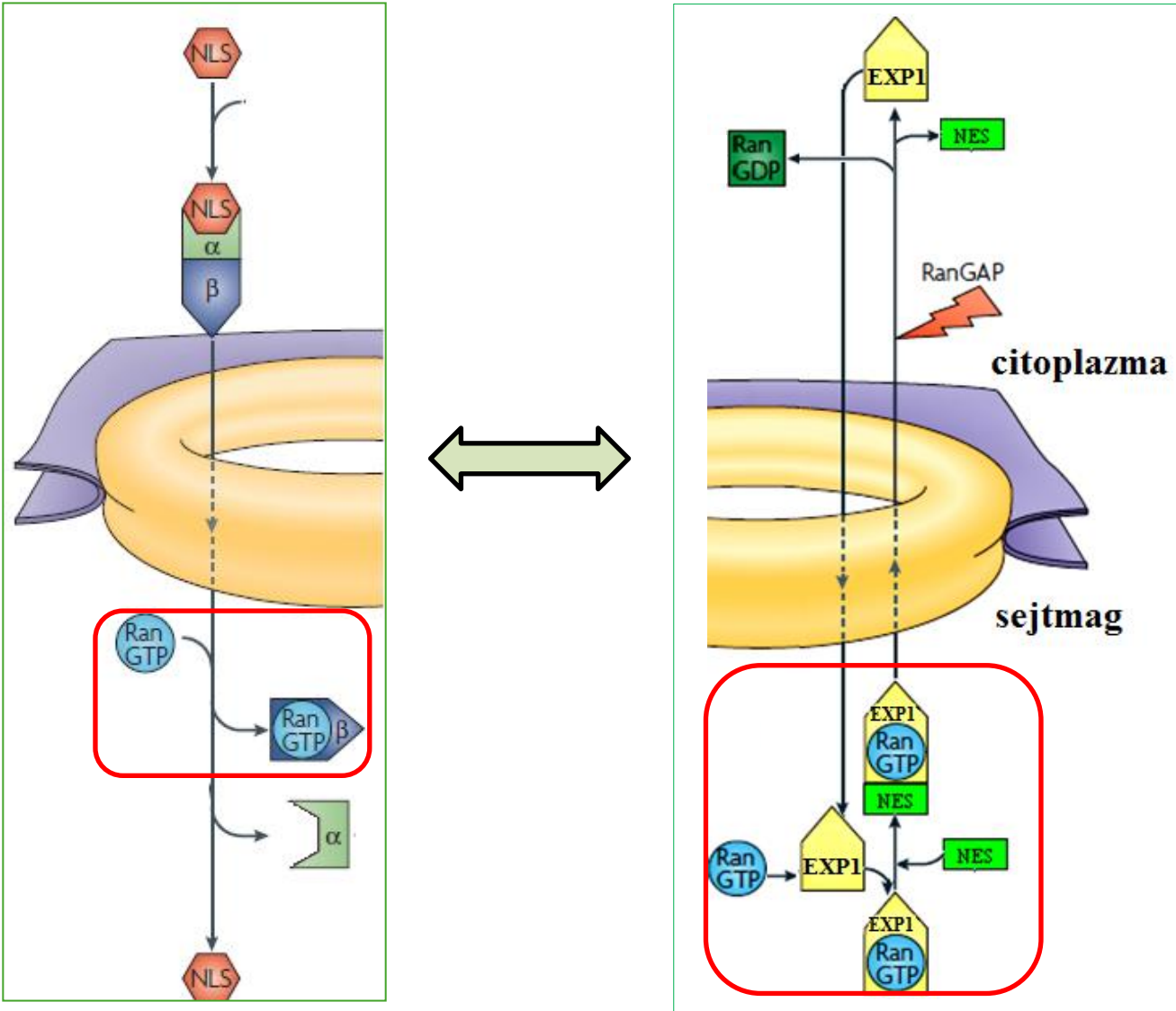
Míg az exportin1 a klasszikus leucin-gazdag NES-t tartalmazó fehérjéket szállítja ki,

addig az exportin2 specifikusan az importin α „exportőre”

NES nélkül nem jut ki a fehérje a magból.

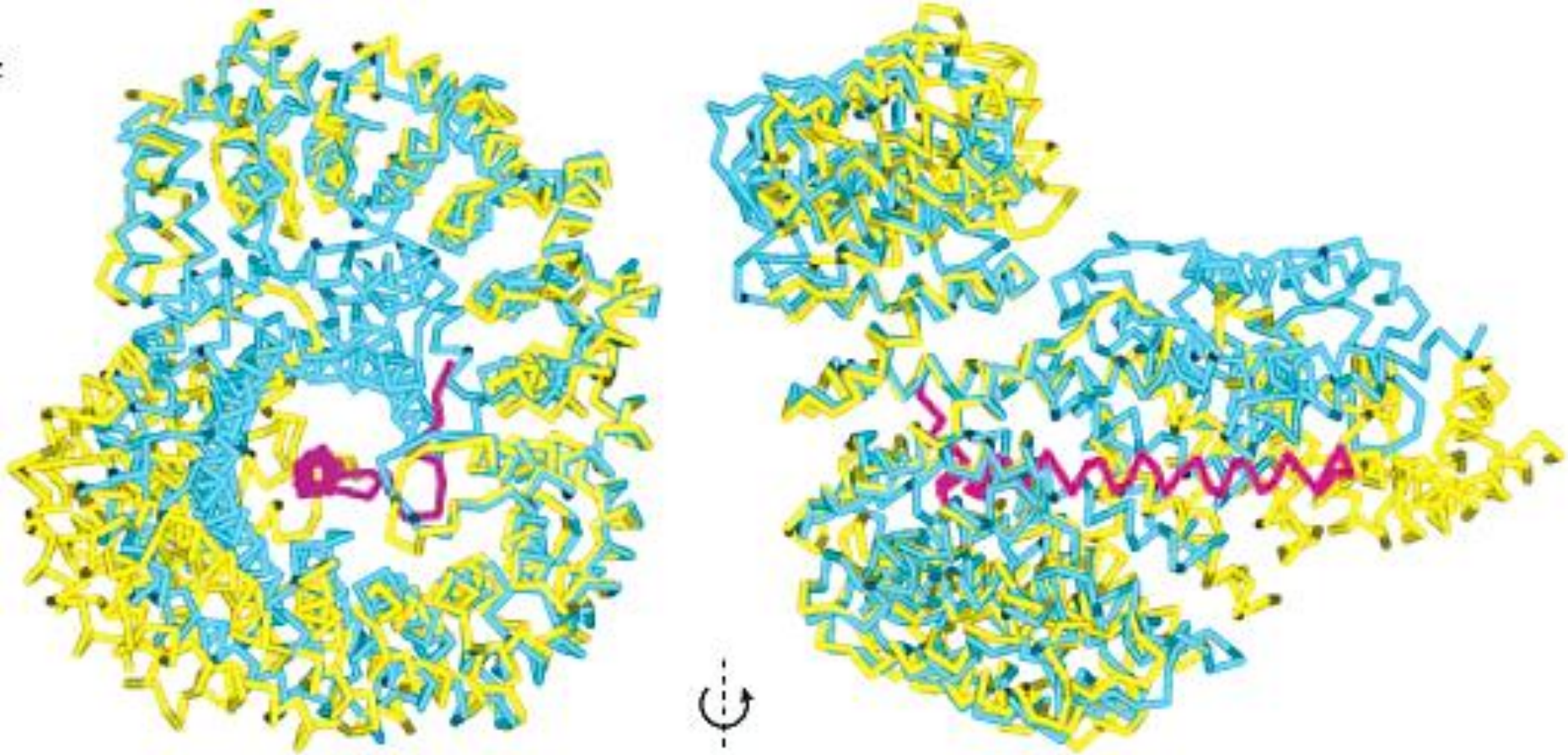
Hogyan lehetséges, hogy az exportáló receptorok a RanGTP hatására nem elengedik, hanem megfogják a cargót?

A RanGTP kötés hatása az importin β szerkezetére

kék: az importin β konformációja RanGTP-kötés nélkül

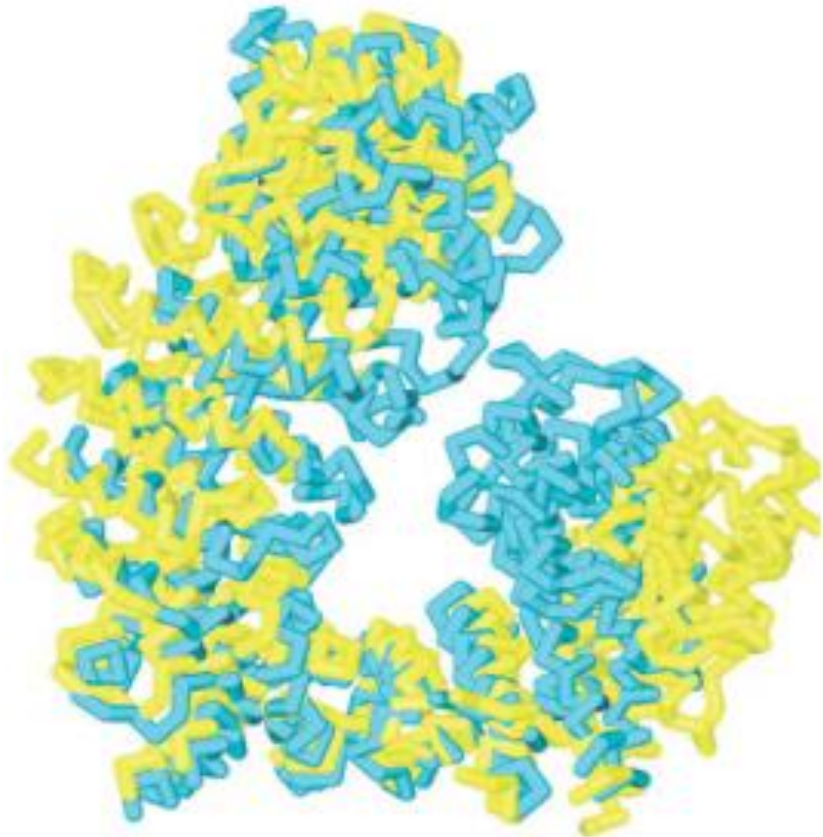
sárga: az importin β konformációja RanGTP-kötés esetében

A RanGTP kötés hatása az exportinok szerkezetére

Az exportin1 és exportin2 szerkezete hasonló az importin β -éhoz, de vele ellentétben a RanGTP hatására bekövetkező konformációváltás hatására *éppen alkalmasak* lesznek a cargo kötésére.

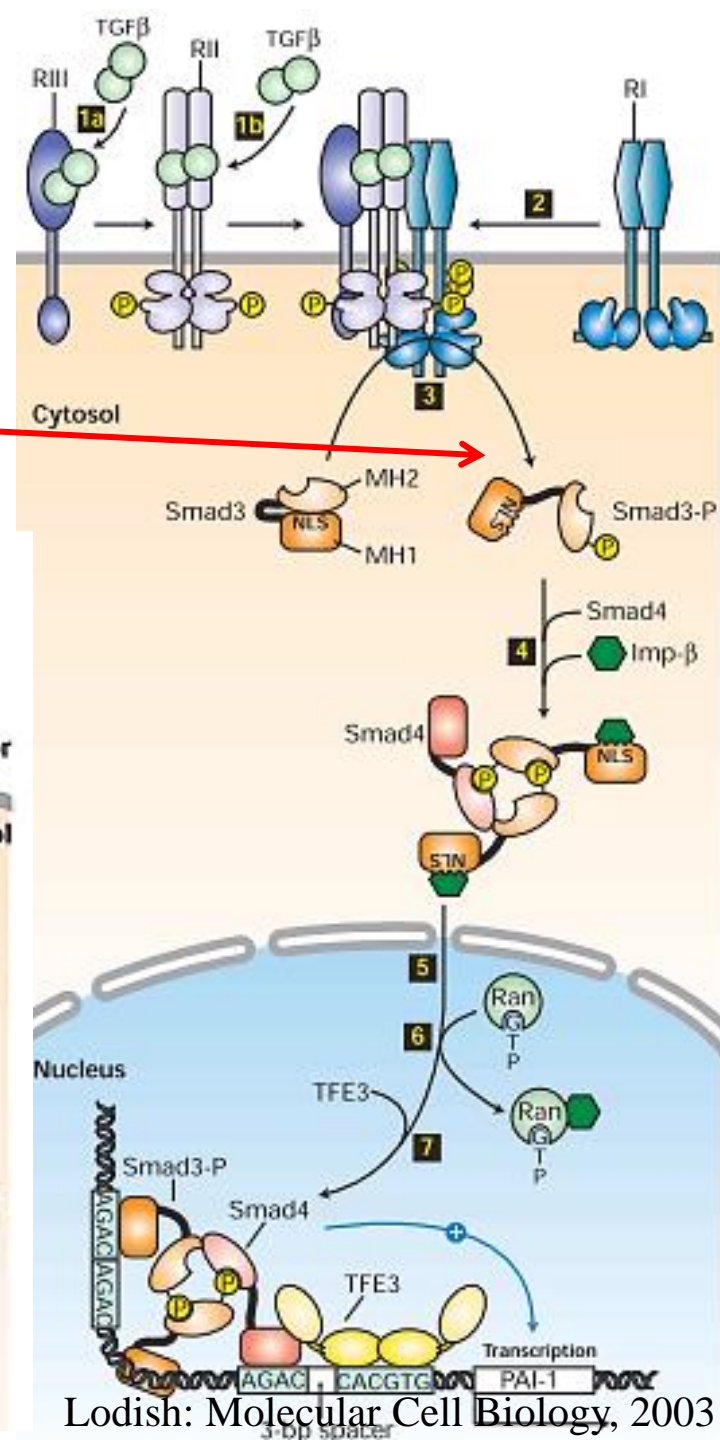
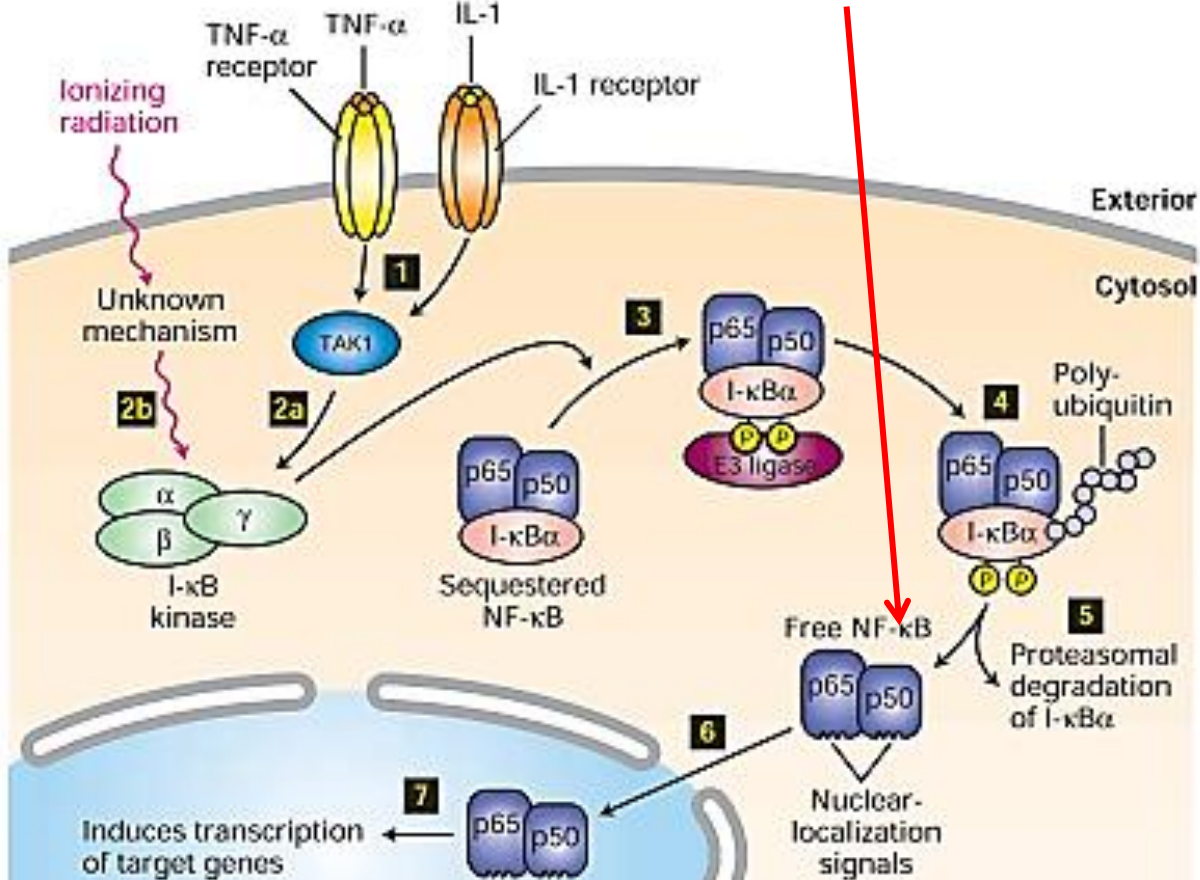
kék: az exportin2 konformációja
RanGTP-kötés nélkül

sárga: az exportin2 konformációja
RanGTP-kötés esetén

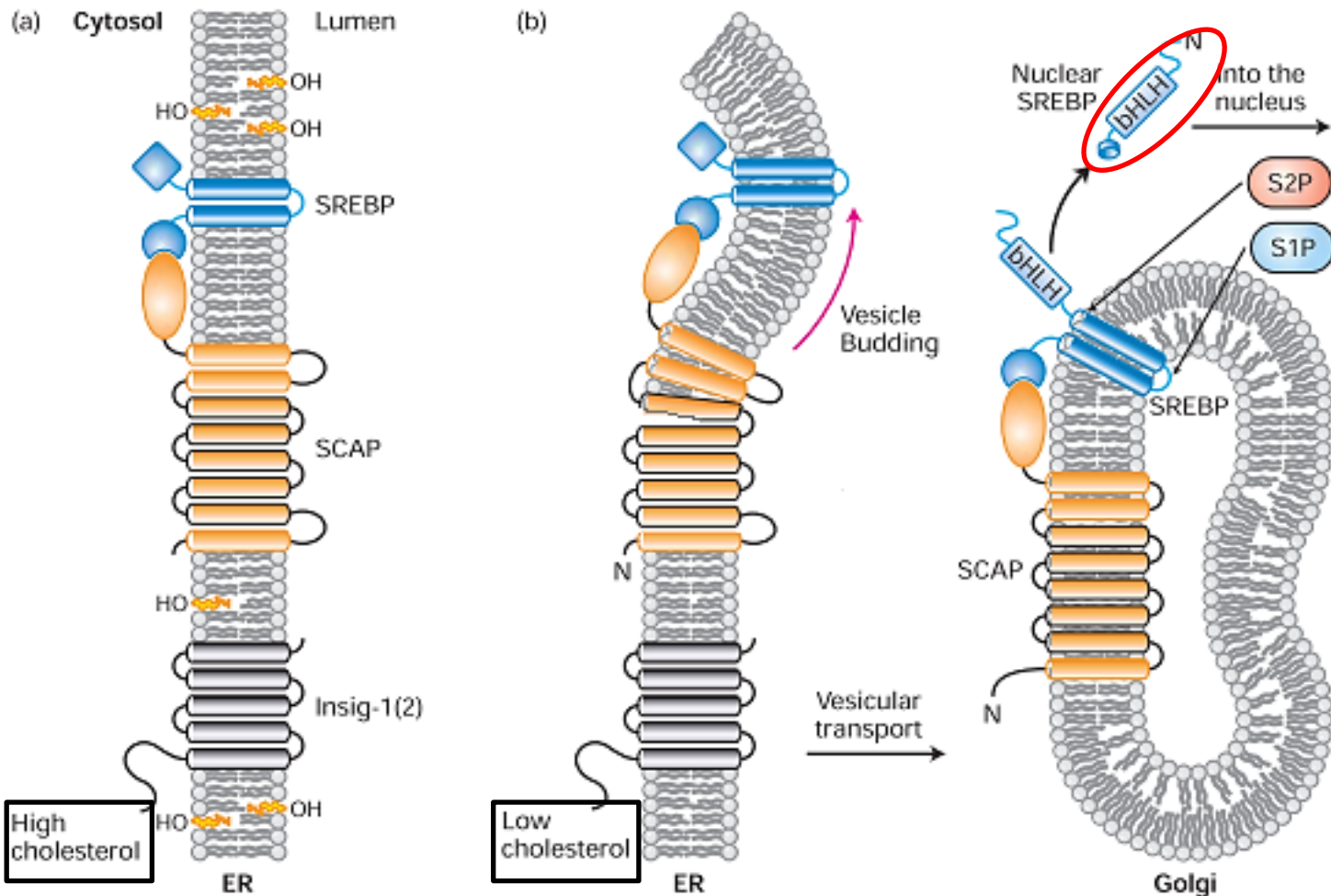
Példák transzkripciós regulátorok lokalizációjának szabályozására I: a szignálhoz férés gátolt

Az NLS akkor kerül a felszínre, ha:

- konformációváltozás következik be
- gátló faktorok kapcsolódnak le

Példák transzkripciós regulátorok lokalizációjának szabályozására II: immobilizálás

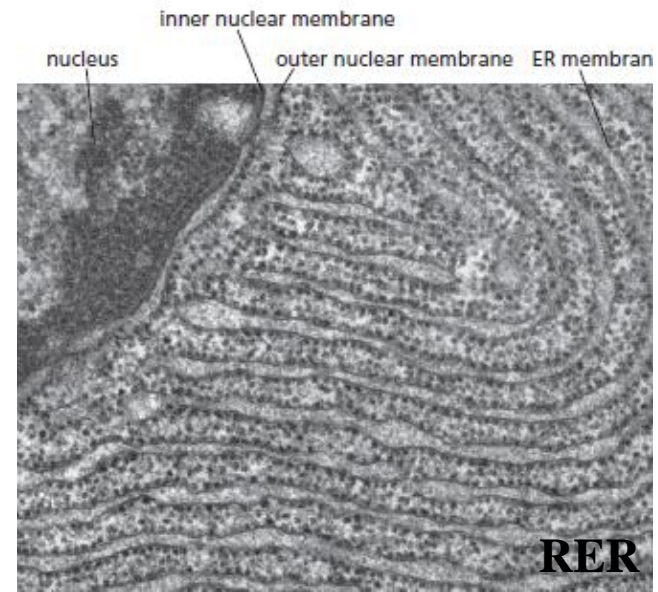
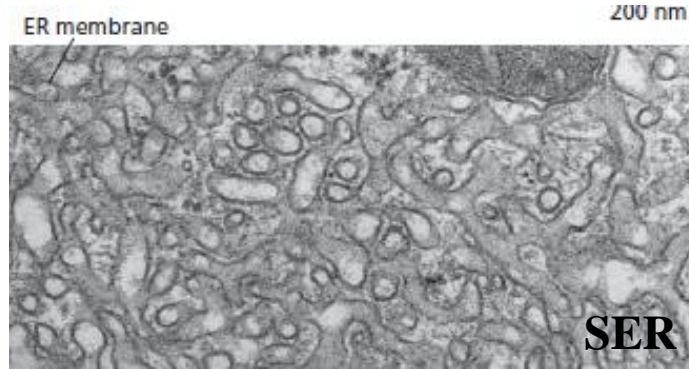
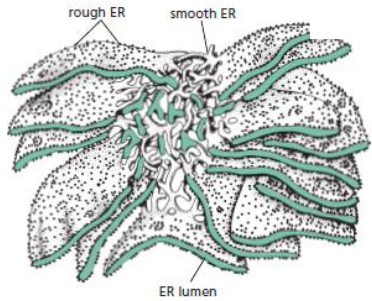
Az ER-ben lokalizálódó SREBP (steroid responsible element binding protein) transzmembrán doménjei “kikötik” a fehérjét. Koleszterin-hiány esetében a SREBP vezikuláris transzporttal a Golgi-készülékbe kerül, ahol Golgi-specifikus enzimek levágják az NLS-t is tartalmazó citoszolikus domént → a magba jut

film

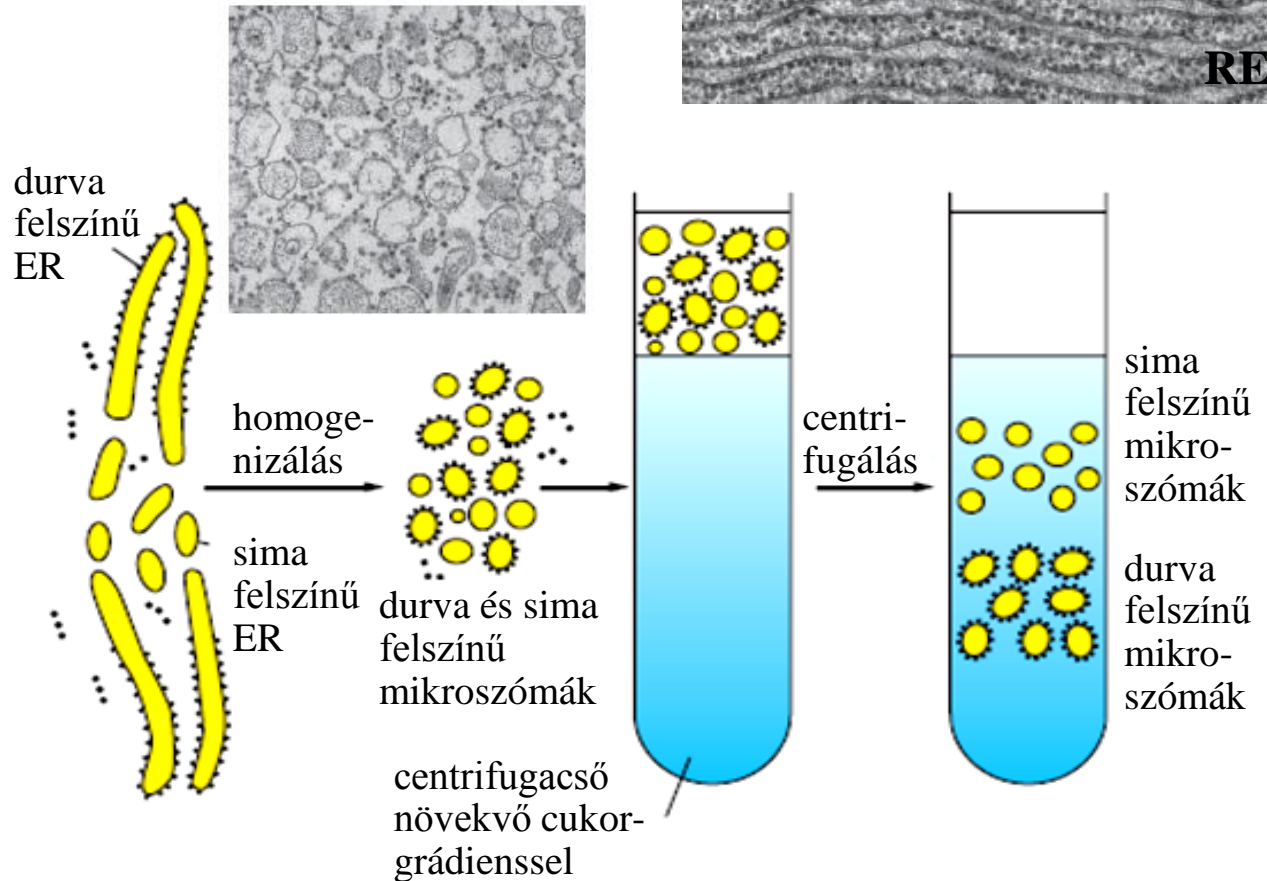
<https://sites.google.com/site/sspatel/nuclearporecomplex>

Transzport az endoplazmatikus retikulumba

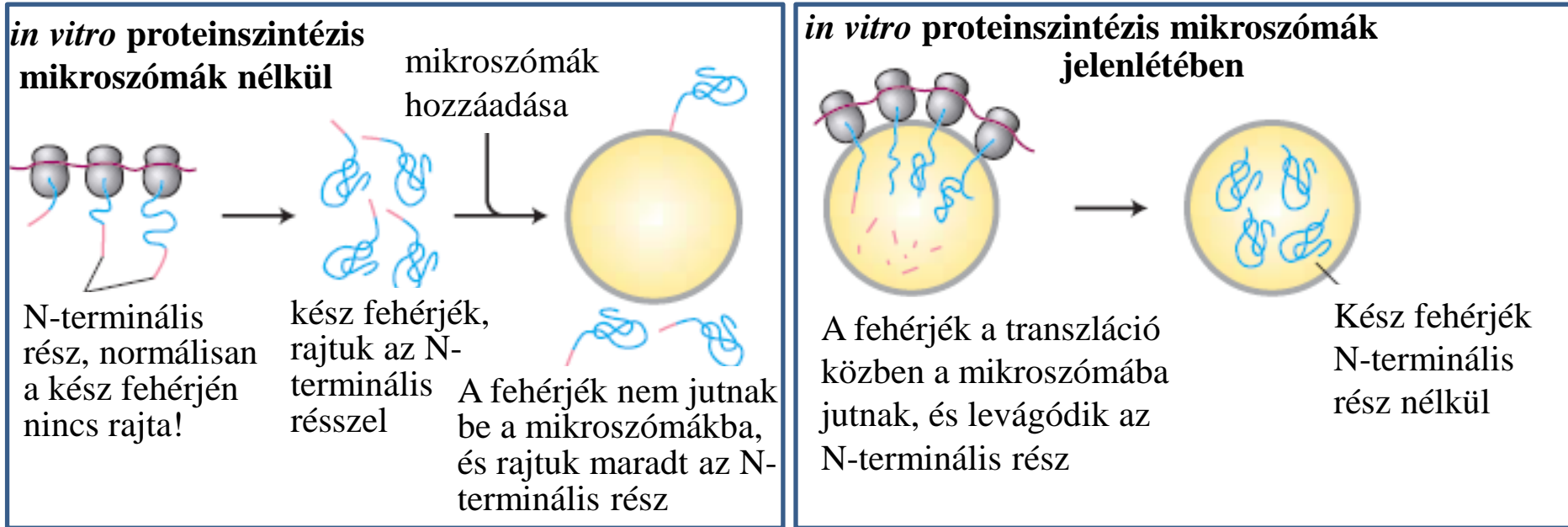
Az ER működésének vizsgálata: mikroszómák

George Palade, 1912-2008
Nobel-díj: 1974 (A.Claude, de Duve)

Fehérjeimport az ER lumenébe

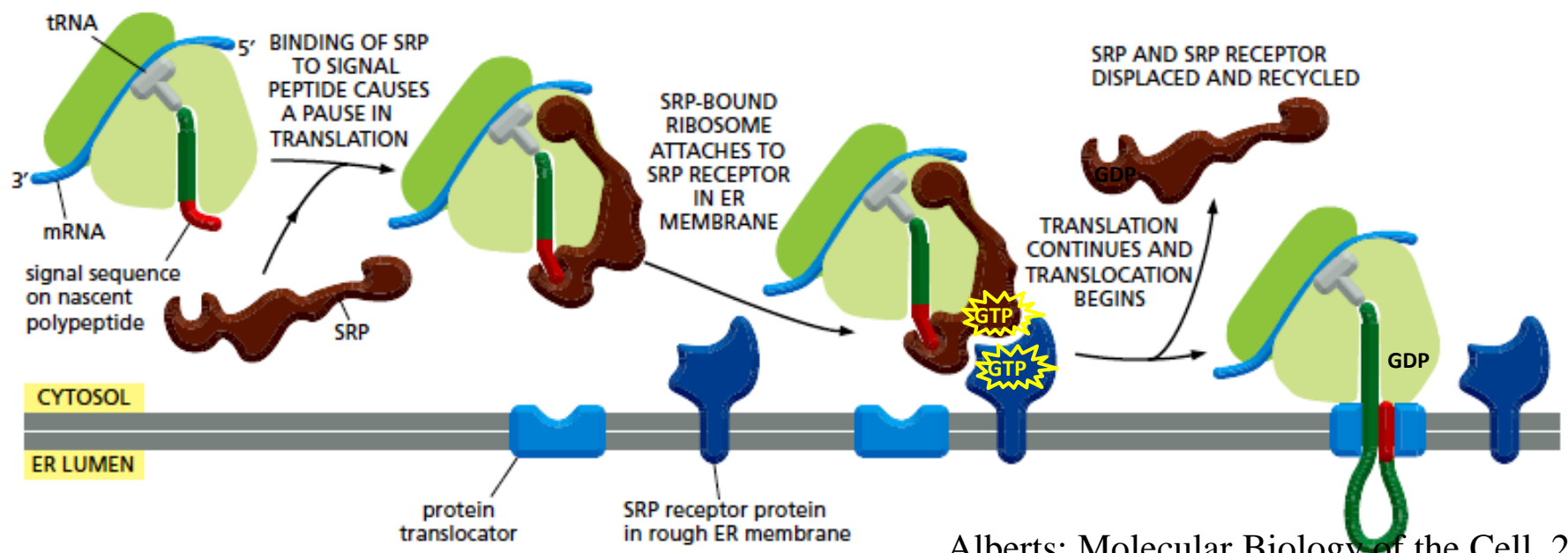
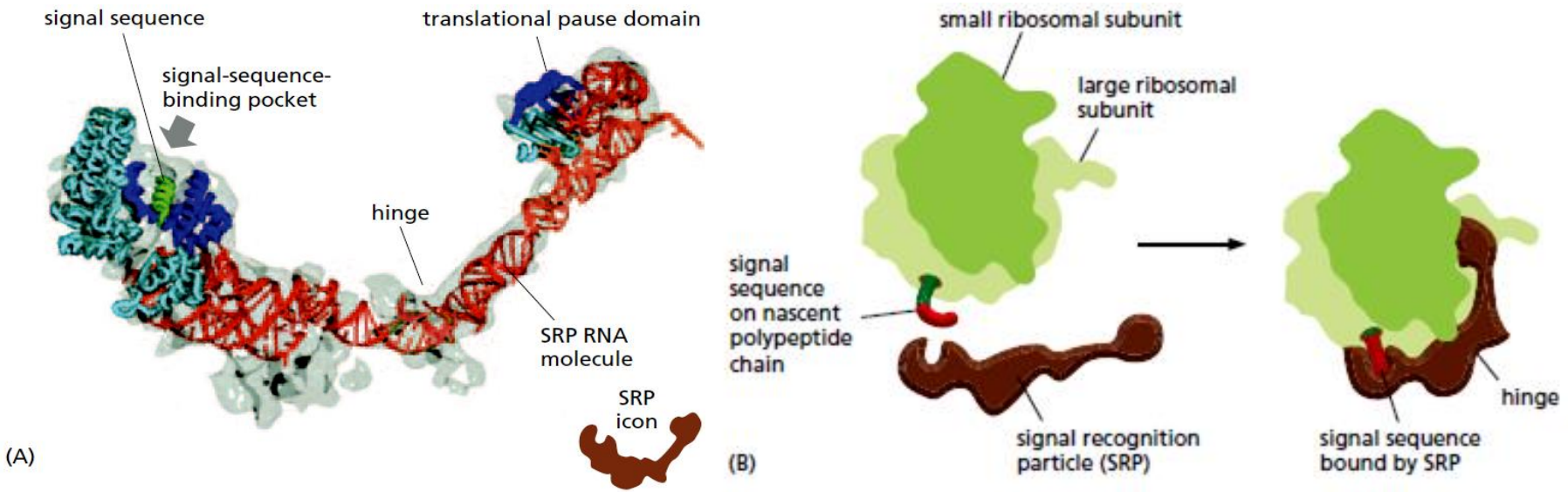
- Maximum kb. 70 aminosav szintetizálódhat meg szabad riboszómán, hogy az ER lumenébe kerülhessen a fehérje - ebből ~ 30 a „csatornában”, a többi ~ 40 hozzáférhető → ez tartalmazza a szignált

kotranszlációs transzlokáció

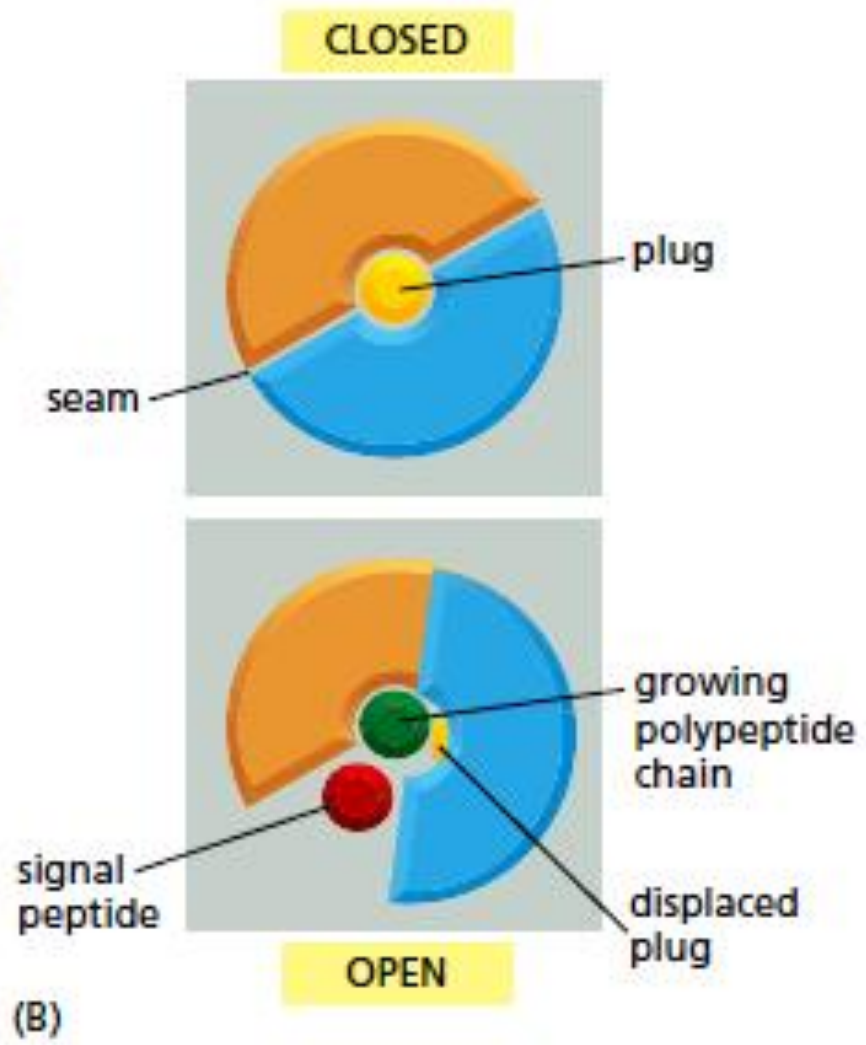
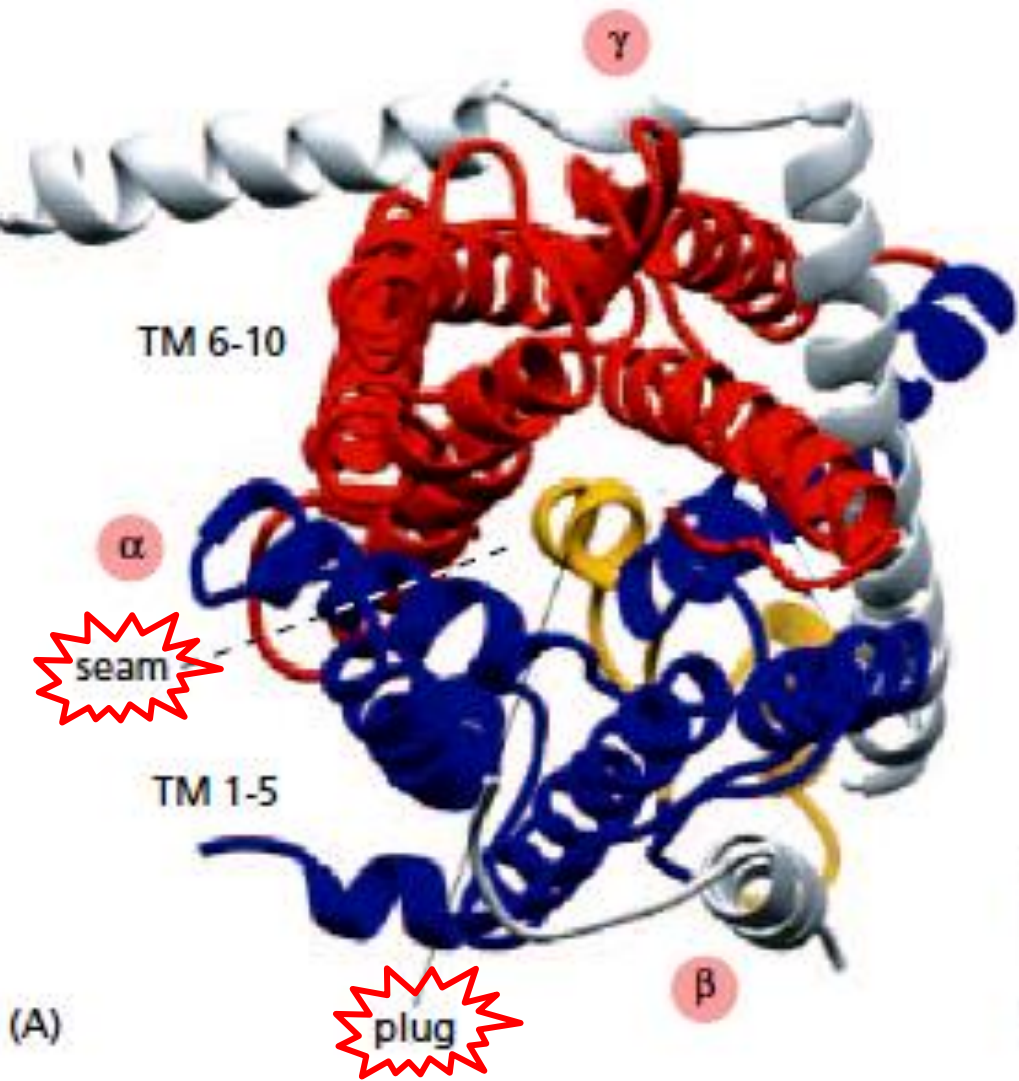
Maga a szignál: 8< hidrofób aminosav. Levágódik!

Az ER-szignált az SRP komplex ismeri fel, majd membrán-receptorához szállítja

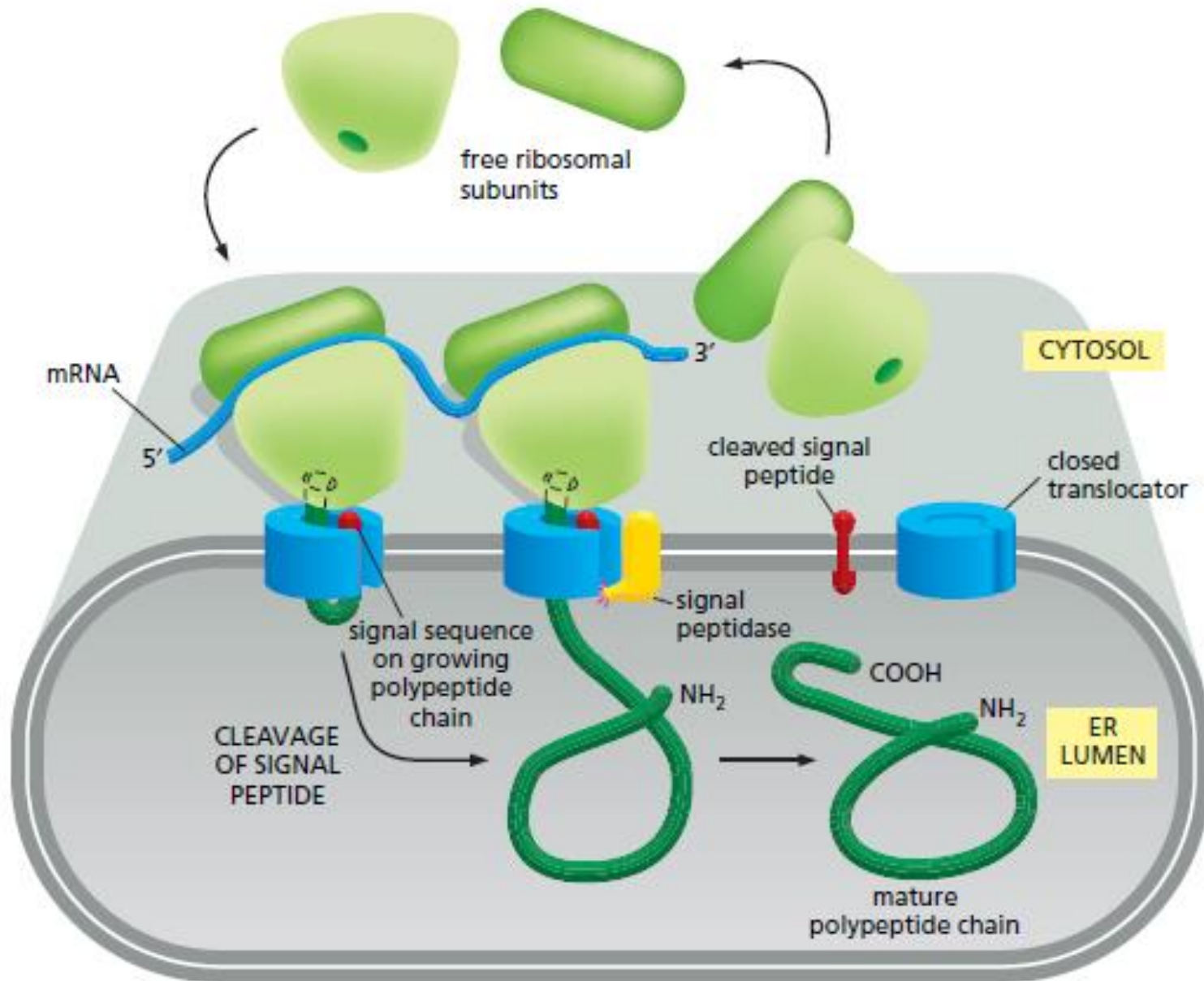

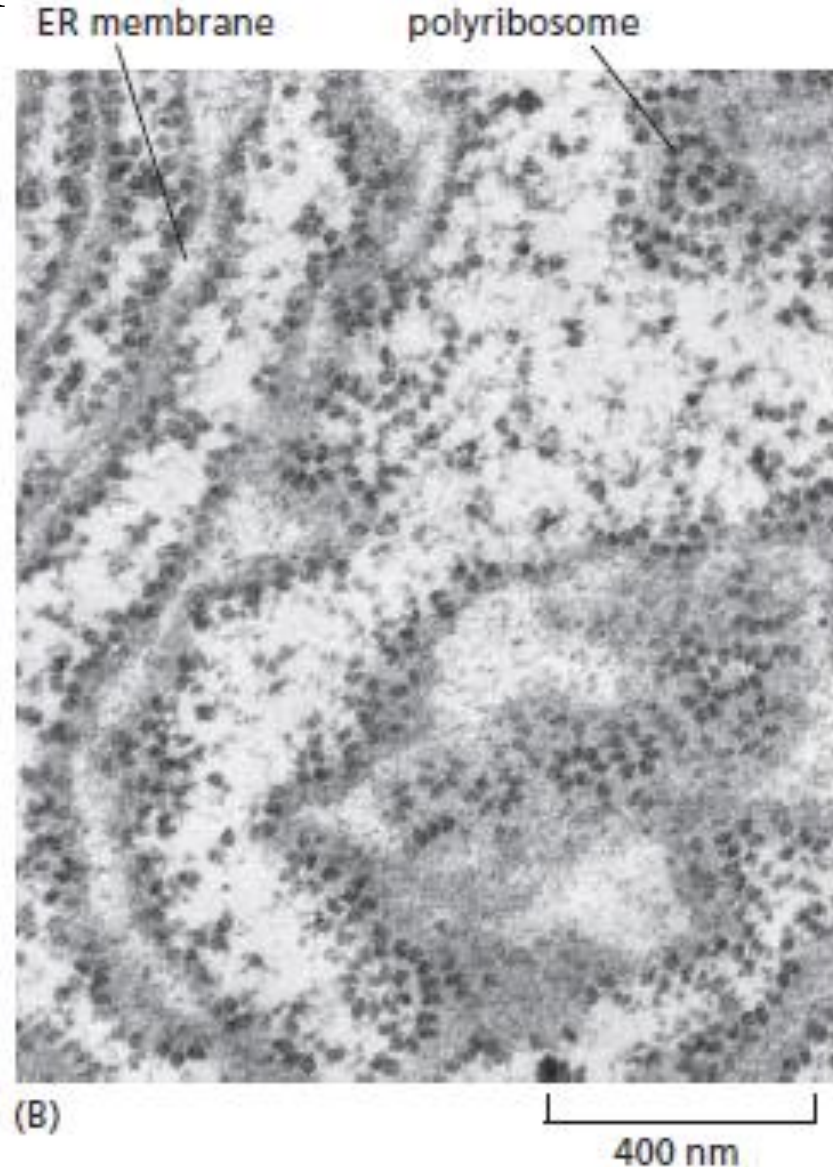
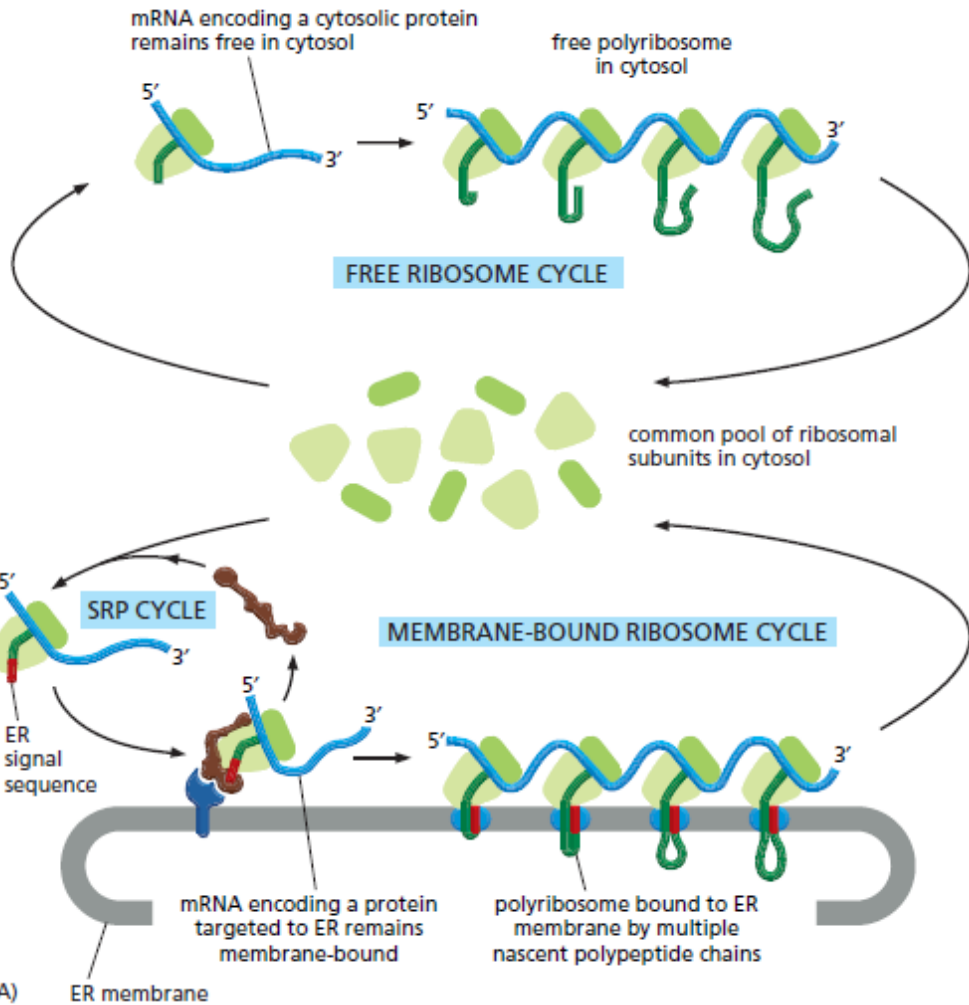
A transzlokátor csatorna (Sec61 komplex) szerkezete (felülnézet)

Az ER lumenébe történő fehérjeimport vázlatja

Az mRNS akár folyamatosan az ER membránhoz kötve maradhat egy poliriboszóma komplex részeként

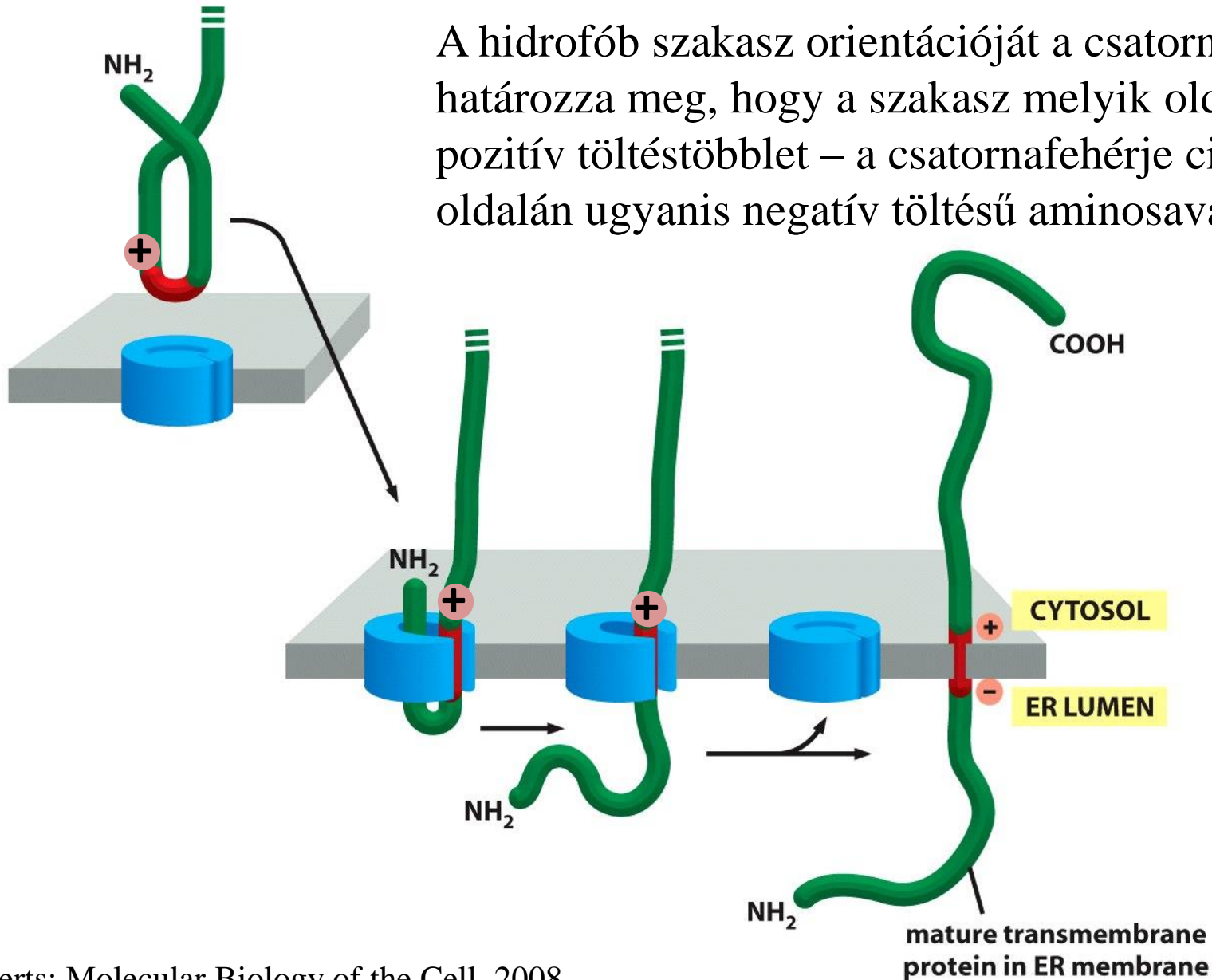
Csak a riboszómák reciklizálódnak

Membránfehérjék importja az ER-be

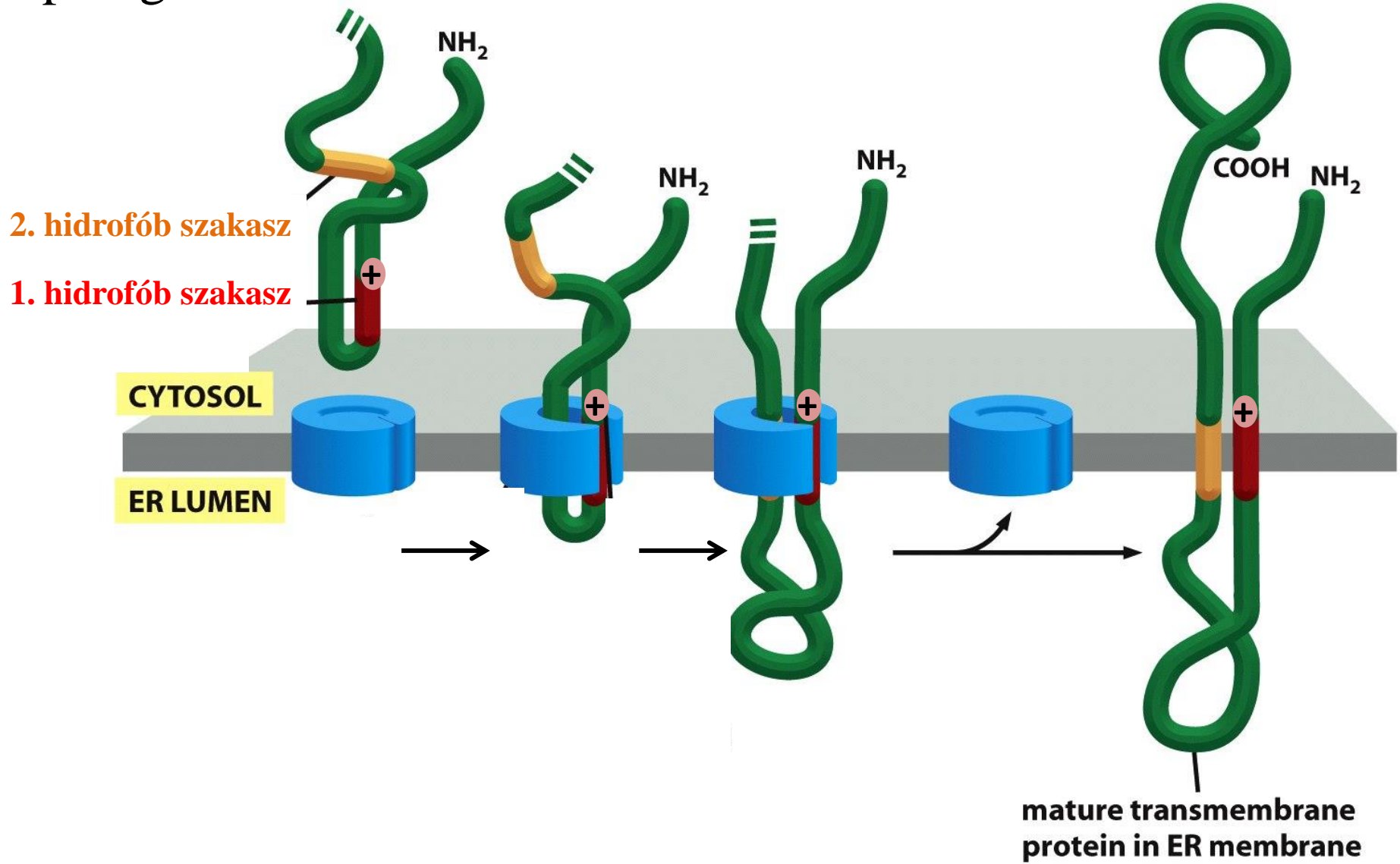
- Az ER-membránba épült fehérjék orientációja megmarad a vezikuláris transzport során is. (ER lumen → extracelluláris tér; citoszol → citoszol)
- A membránba épülés orientációja nincs kódolva a fehérjében, csak az határozza meg, hogy a citoszol felől kerül a membránba.
- Szignáljukat – amely a legtöbb esetben **nem** a lumenbe kerülő fehérjék N-terminális szignálja - ugyanúgy az SRP ismeri fel és szállítja receptorához

A transzmembrán fehérjéket egy (vagy több) hidrofób jel megakasztja az ER membránjában

A hidrofób szakasz orientációját a csatornában az határozza meg, hogy a szakasz melyik oldalán van pozitív töltéstöbblet – a csatornafehérje citoszolikus oldalán ugyanis negatív töltésű aminosavak vannak.

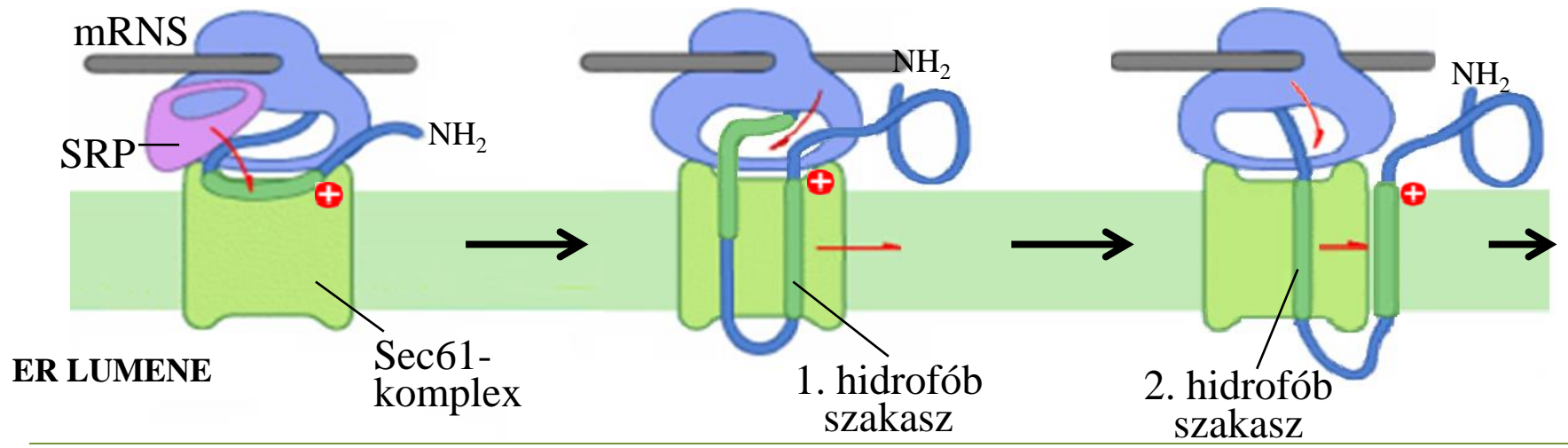

A membránt többször átérő fehérjékben elsősorban az első hidrofób szakasz (szignál) körüli töltések határozzák meg a topológiát

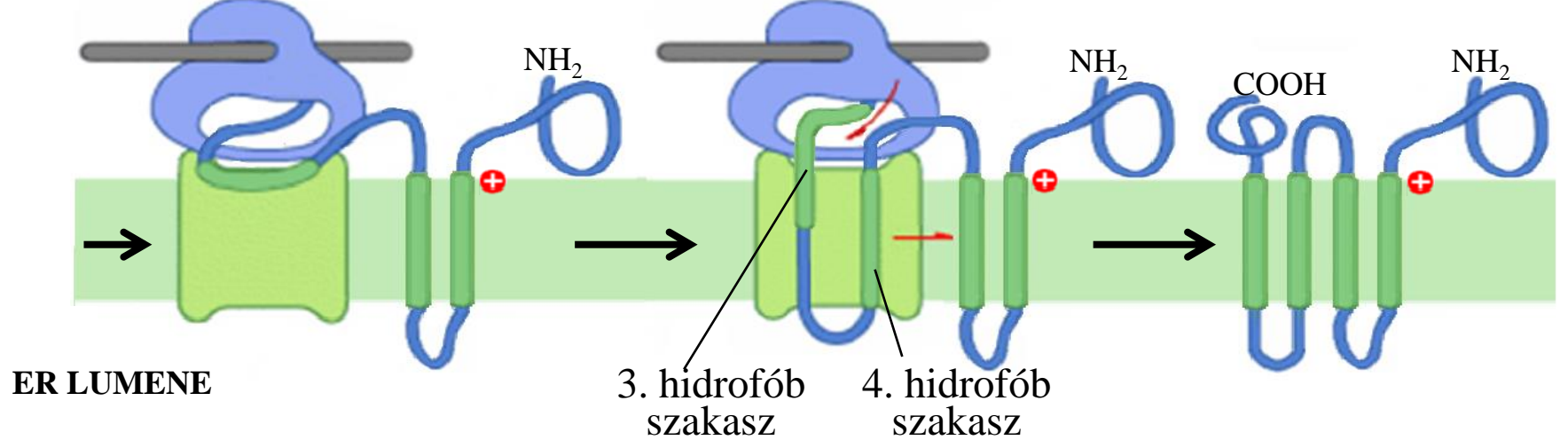

A membránt többször átérő fehérjékben elsősorban az első hidrofób szakasz körüli töltések határozzák meg a topológiát

CITOSZOL

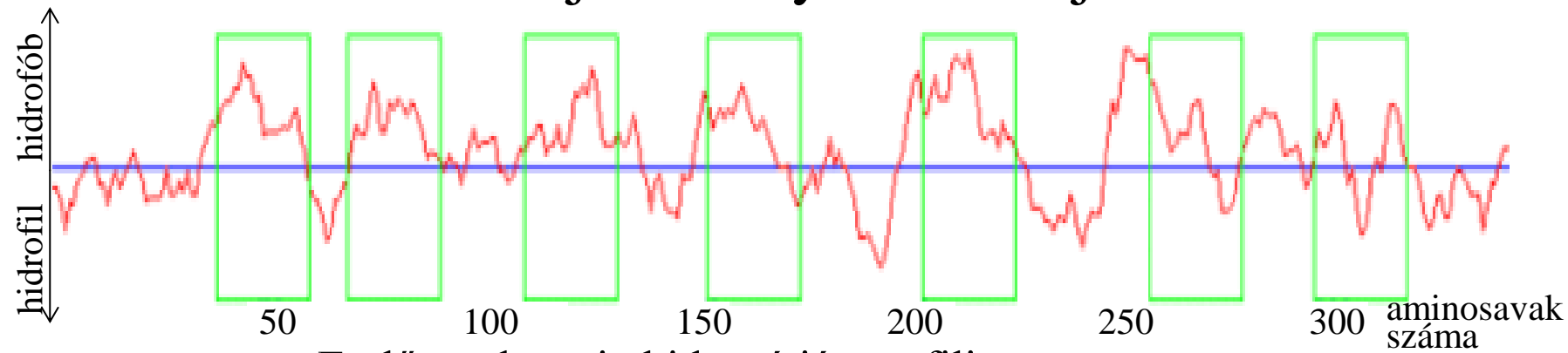

CITOSZOL

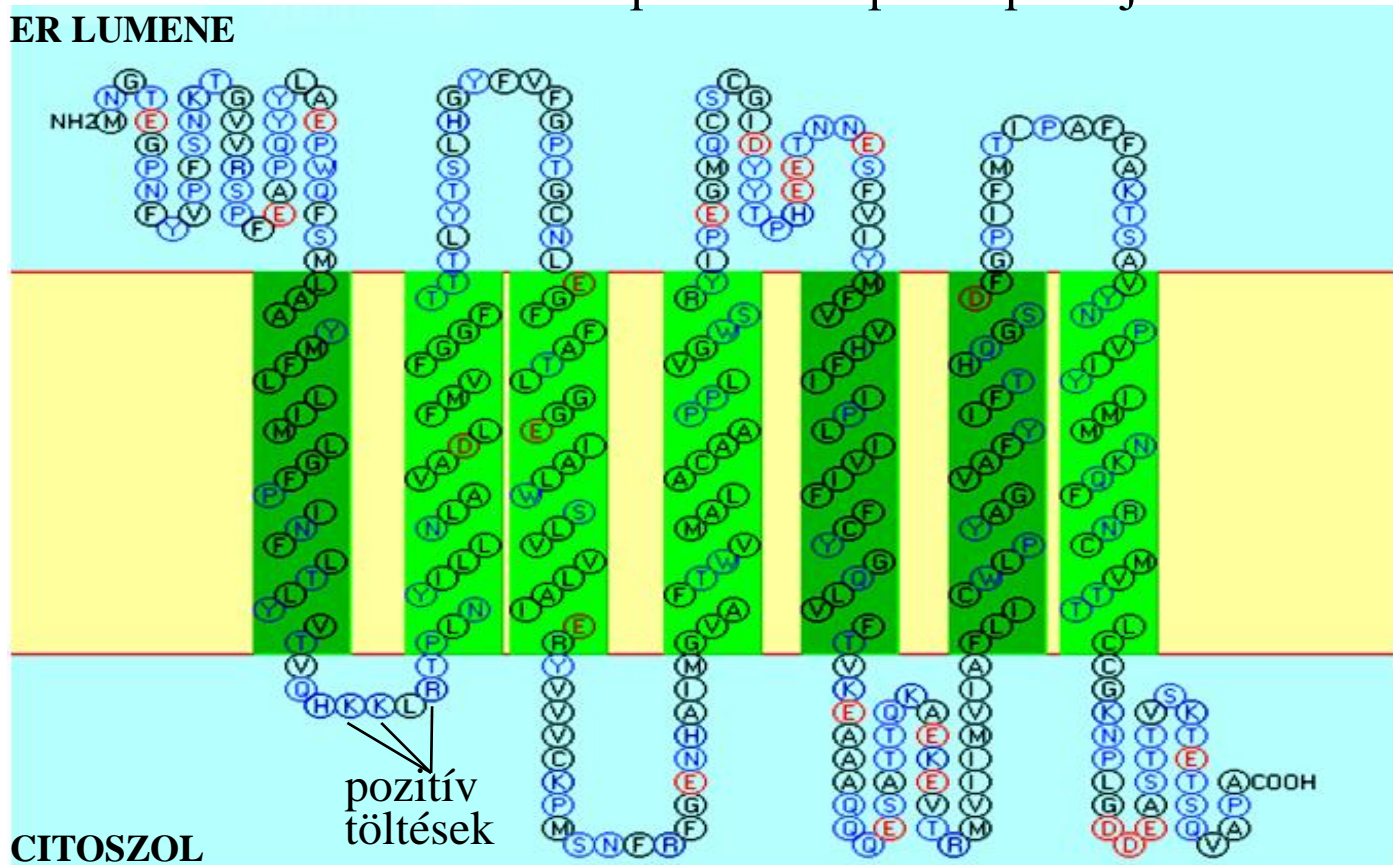

Az első kivételével az egymás után következő transzmembrán domének orientációját alapvetően a sorrendben elfoglalt pozíciójuk határozza meg.

A transzmembrán fehérjék elhelyezkedése jósolható

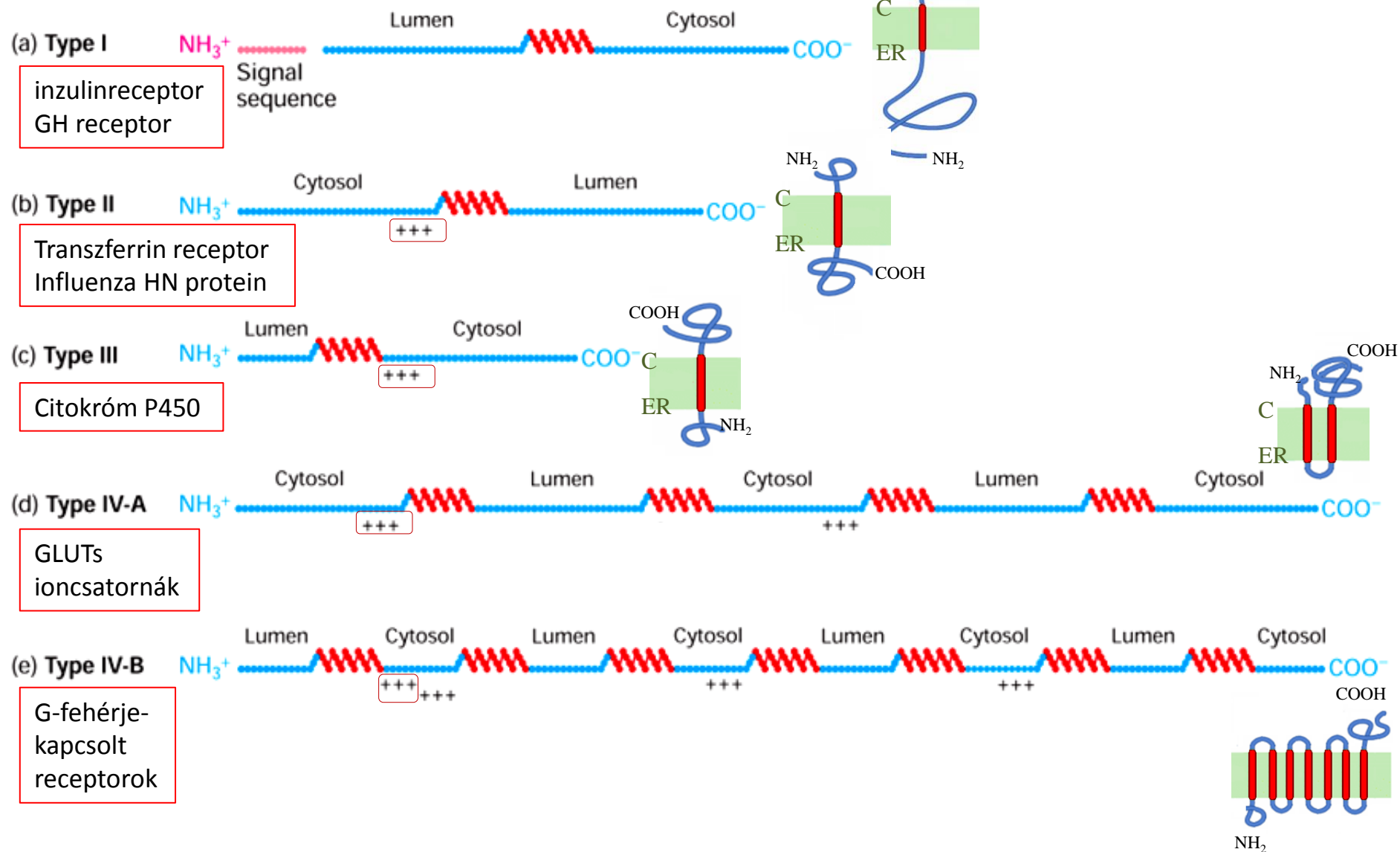
Emlős rodopszin hidropátiás profilja

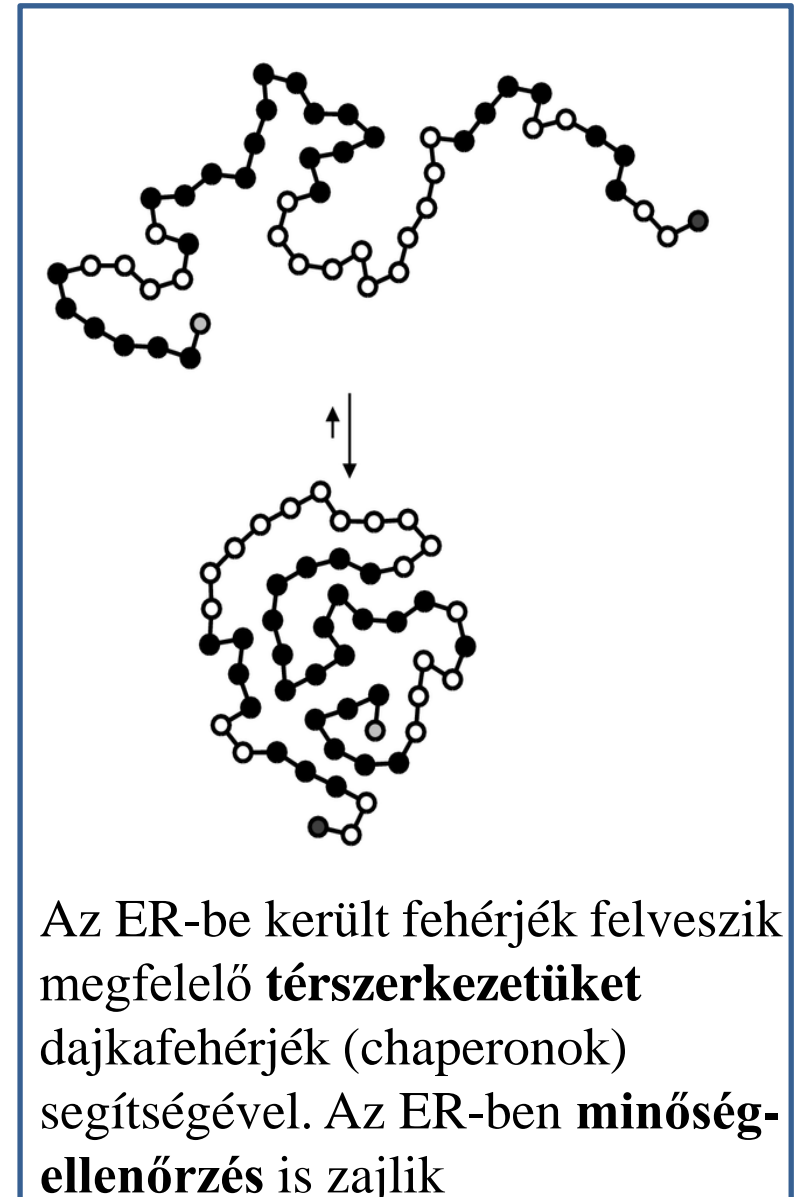
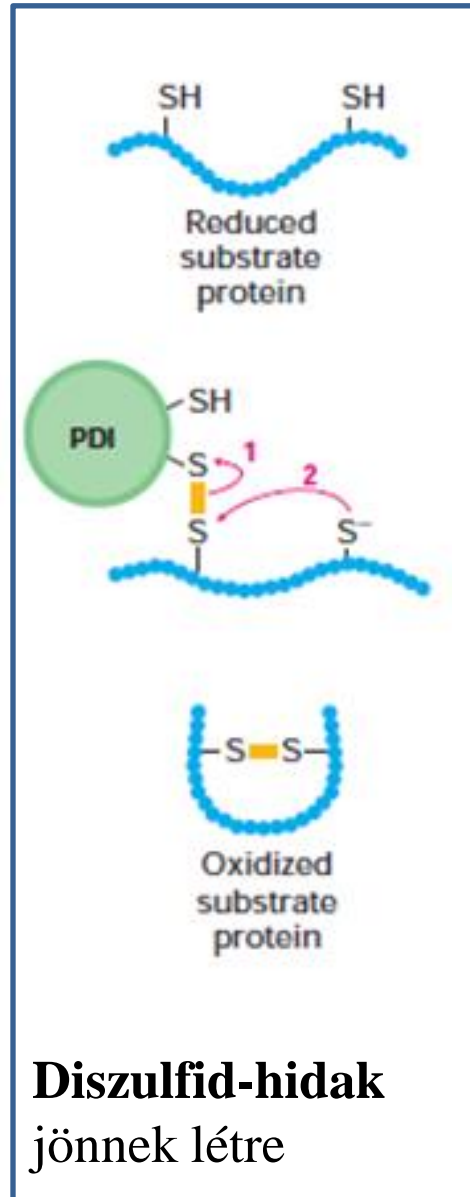
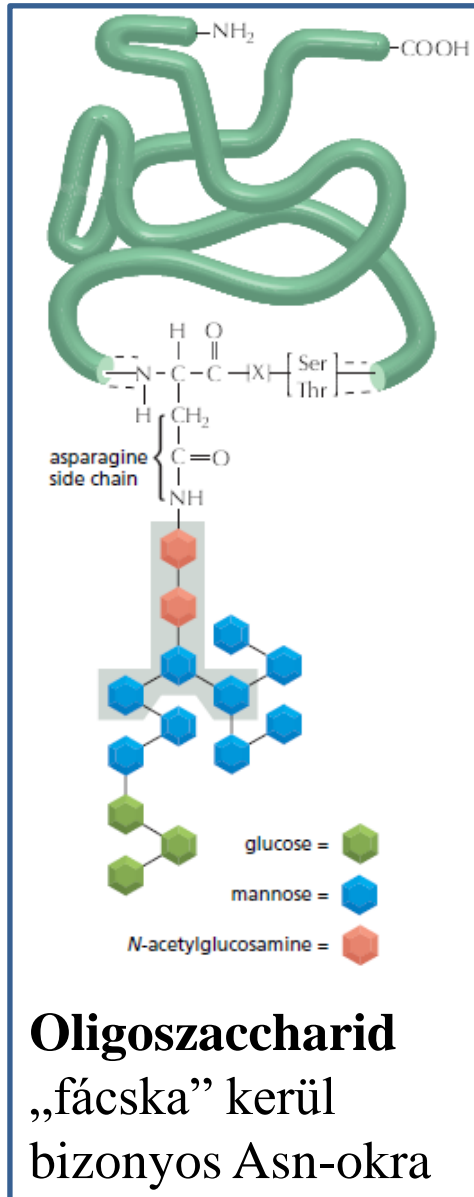
Emlős rodopszin elhelyezkedése a membránban (a citoszol van “alul”!)

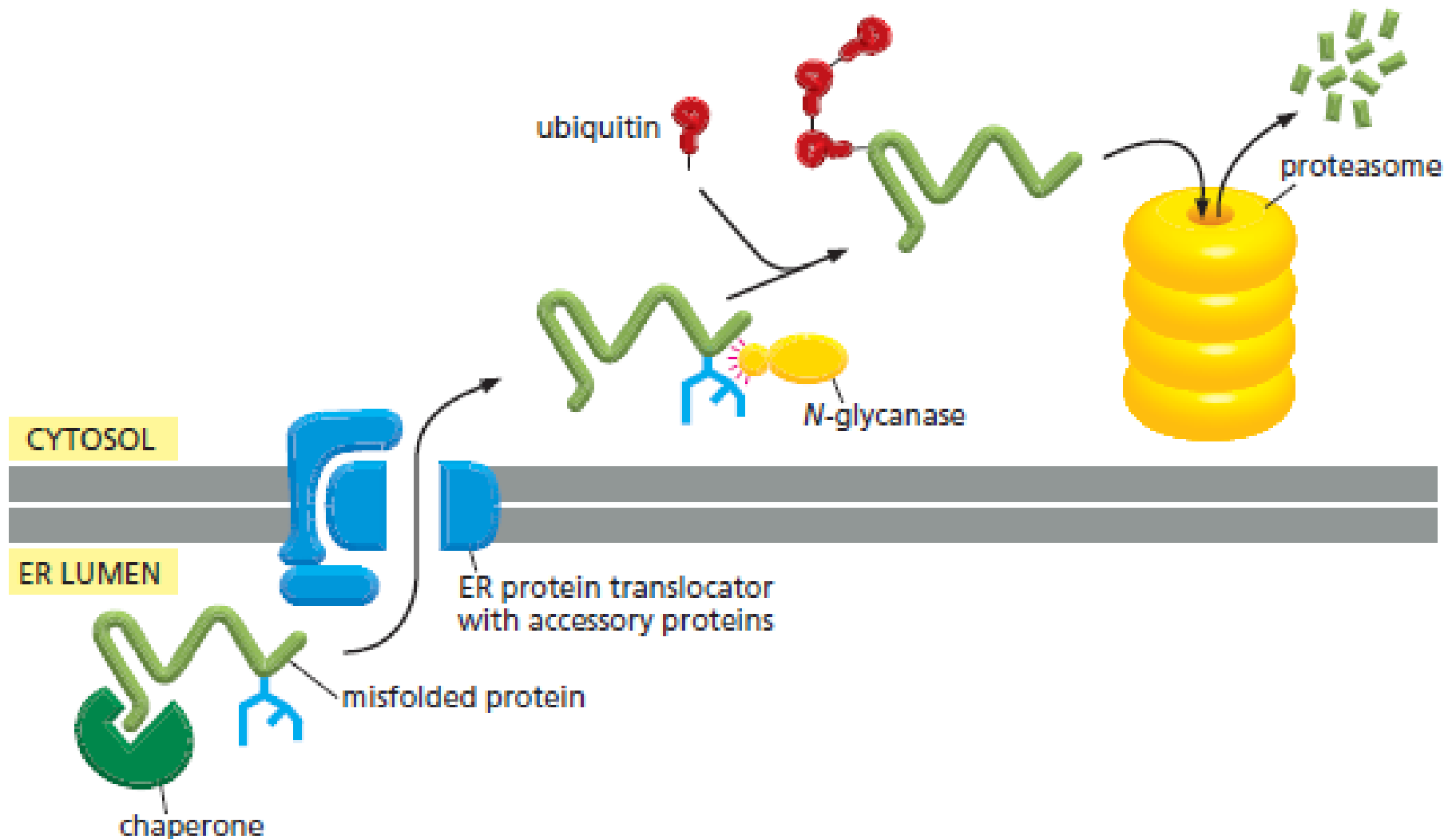
A membránt többször átérő fehérjékben elsősorban az első hidrofób szakasz (szignál) körüli töltések határozzák meg a topológiát

Az ER lumenében speciális folyamatok zajlanak

Minőség-ellenőrzés: a nem megfelelő szerkezetű fehérjék visszakerülnek a citoszolba, és lebomlanak

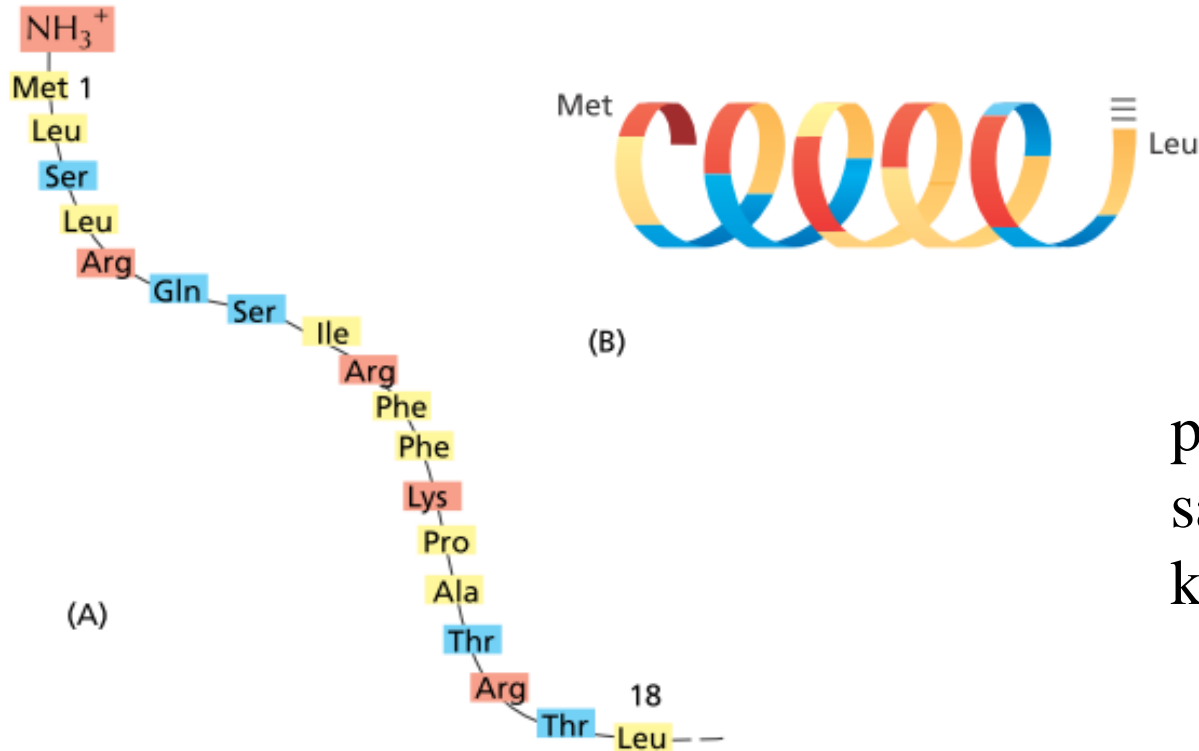

film

<http://biochem.web.utah.edu/iwasa/projects/translocation.html>

A fehérjék útja a mitokondrium mátrixába

A mitokondrium mátrixába irányító jel

piros: pozitív oldallánc
sárga: apoláros
kék: poláros

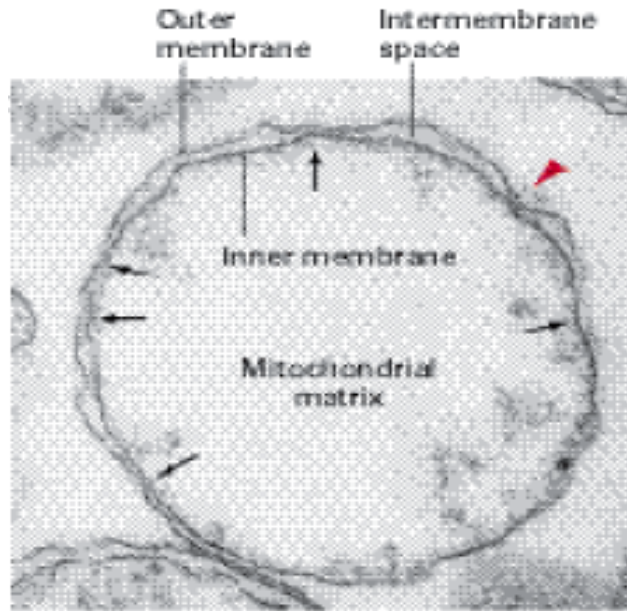
- A szignál („presequence”) egy N-terminális amfipatikus (pozitív/hidrofób) hélix. Nem annyira a pontos aminosav-összetétel, hanem az elrendezés fontos.

-Szükséges és elégséges a mitokondrium mátrixába juttatáshoz

-Hidrofób oldala illeszkedik a receptor megfelelő árkába

„Klasszikus” mitokondriális transzport: a mátrixba

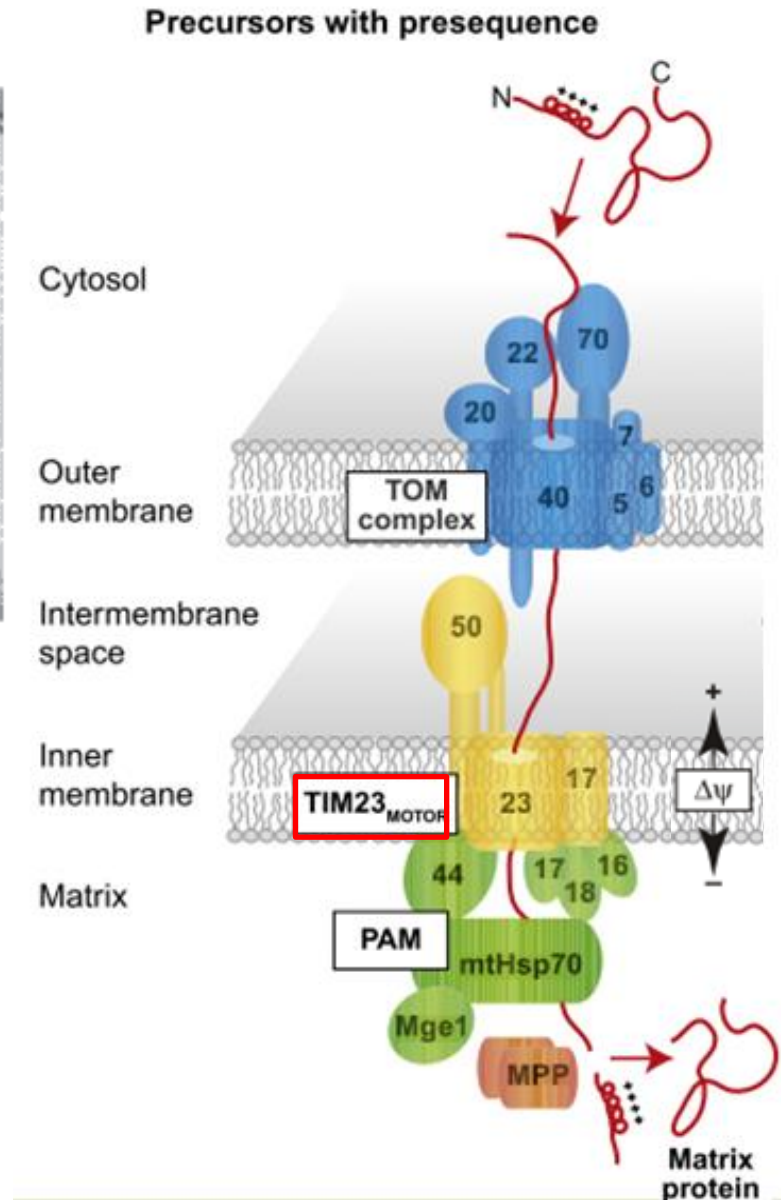
- Két csatornán át jut be, a két membrán kontakthelyénél

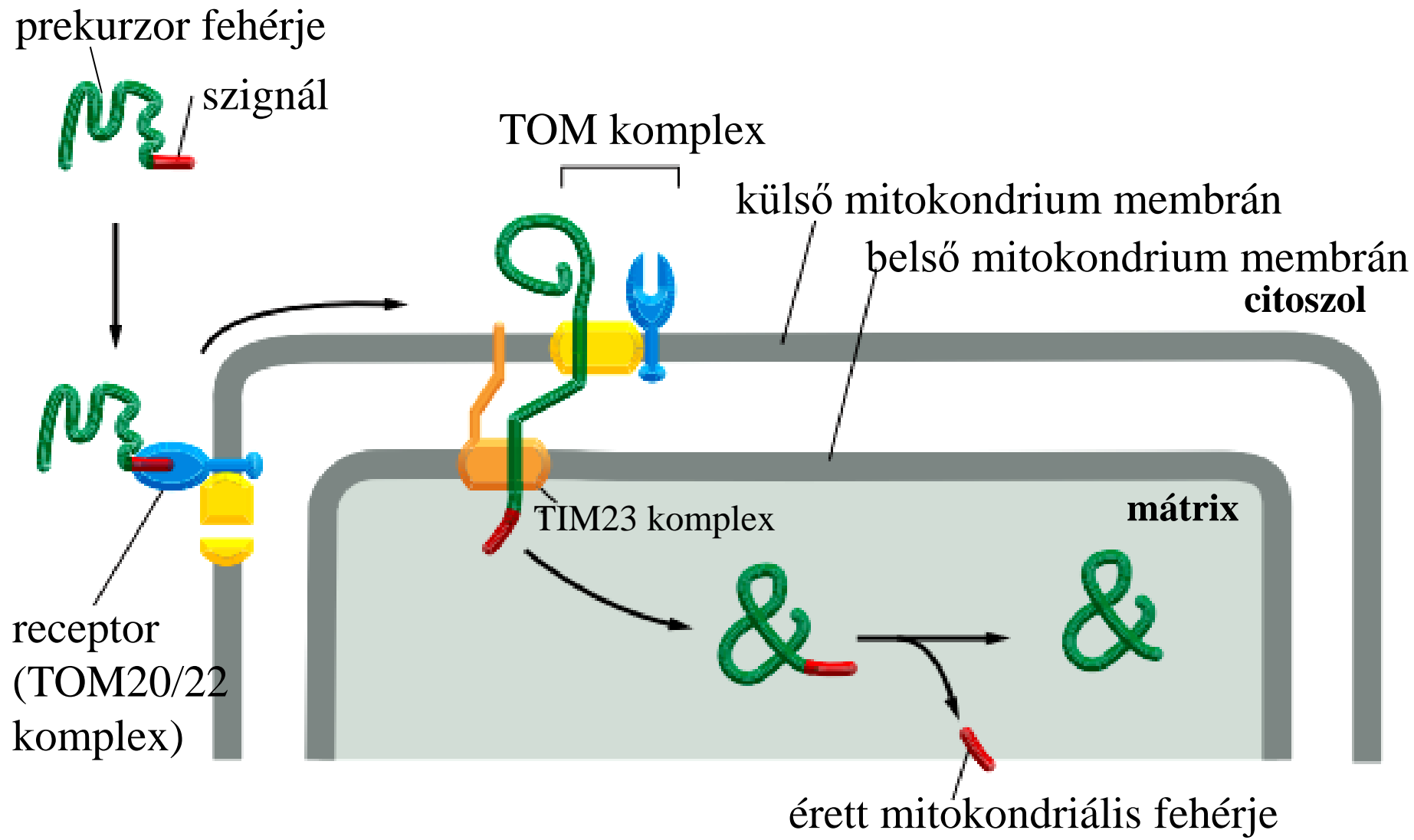
-Az mtHsp70 dajkafehérjék ATP felhasználásával „húzzák be” (motor? „racsn”?) (PAM)

-A mátrixba érve a szignált levágja egy peptidáz (MPP)

-A transzporthoz szükséges az elektrokémiai gradiens épsége

A mitokondriumba irányító szignált tartalmazó fehérjét membrán-receptor köti meg és irányítja a csatornába

A mitokondriális transzport energiaigénye

